

การศึกษาสื่อสารมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์
(Critical Theory)
: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย

โดย
ดร.กาญจนา แก้วเทพ
คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิทยานิพนธ์ สำนักทฤษฎีวิพากษ์
สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)

2540

การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์
(Critical Theory)
: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย

โดย

ดร.กาญจนา แก้วเทพ

คณะนิเทศศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รಂಗการวิทยานิพนธ์ สำนักทฤษฎีวิพากษ์

โครงการกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)

2540

และหากเรามุ่งหวังที่จะติดตั้งคุณสมบัติแห่งการเป็น “ผู้มีความคิด และมีจิตใจวิพากษ์” ให้เพิ่มมากขึ้นในหมู่คนทำงานด้านการสื่อสารในอนาคต เราก็จะต้องย้อนกลับมาเริ่มต้นดูที่วิธีการติดตั้งโปรแกรมการคิด อันเปรียบเสมือนเบ้าหลอมเบ้าต่าง ๆ ของบุคคลากรเหล่านี้

ในแง่ของวิชาสังคมศาสตร์ วิธีคิดแบบต่าง ๆ ของคนเราด่วนเป็นตัวแทนหรือภาพจำลองของทฤษฎีสังคมศาสตร์แบบใดแบบหนึ่งทั้งนั้น จากหลักการนี้ หากเราสำรวจดูกลุ่มทฤษฎีด้านสื่อสารมวลชนที่ทำหน้าที่เป็นเบ้าหลอมผู้ที่กำลังอยู่ในสาขาวิชานี้ ก็จะพบว่ายังมีลักษณะกระจุกตัวอยู่ภายใต้กลุ่มทฤษฎีกระแสหลัก (Mainstream Theory) ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎี Functionalism Impact Study หรือทฤษฎีแบบจำลองกระบวนการสื่อสาร เป็นต้น ในขั้นต่อมาเมื่อกลุ่มทฤษฎีกระแสหลักเริ่มถูกตรวจสอบขีดความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริง จึงได้เริ่มมีการนำเสนอกระแสทางเลือกใหม่ ๆ เช่น Uses & Gratifications Approach หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบ Semiology เข้ามาใช้ในด้านสื่อสารมวลชนบ้าง

แม้กระนั้น ภาพความหลากหลายของสำนักคิดทางวิชาการสื่อสารมวลชนในวงการศึกษานักไทย ก็ยังไม่ค่อยมีสภาพ “ดอกไม้น้อยดอกบานประชัน สำนักคิดร้อยสำนักมาแข่งขัน” กันเท่าใดนัก เนื่องจากมีงานวิจัยที่มีกรอบแนวคิดและการวิเคราะห์จากพื้นฐานสำนักคิดอื่น ๆ อยู่ น้อยมากจนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “กระแสหนึ่ง” เช่น สำนัก Cultural Imperialism หรือแม้แต่ Critical Theory เอง

ดังนั้น เพื่อให้ให้นักศึกษาด้านสื่อสารมวลชนได้บรรลุคุณสมบัติแห่ง “การเป็นผู้มีความคิดวิพากษ์วิจารณ์” ได้อย่างสร้างสรรค์และถูกแนวทางประการหนึ่ง รวมทั้งเพื่อสร้างความหลากหลายทางด้านสำนักคิดในปริณิณผลแวดวงวิชาการของสื่อสารมวลชนอีกประการหนึ่ง จึงควรที่จะมีกระบวนการแนะนำให้รู้จัก ทำความเข้าใจให้กระจ่าง จนถึงขั้นมีการฝึกฝนวิธีการนำเอาทฤษฎีสำนักวิพากษ์มาใช้ในการวิเคราะห์วิจัยปรากฏการณ์ที่เป็นจริง และนี่คือที่มาของโครงการวิทยานิพนธ์ที่มุ่งฝึกฝนให้นิสิตทั้ง 5 ท่านที่เป็นผู้ร่วมโครงการ ได้ทดลองนำเอาทฤษฎีสำนักร้อยนี้มาใช้เป็นกรอบแนวคิดในงานวิจัยของตน (ดูรายละเอียดในตอนต่อไป)

สำหรับงานวิจัยในรูปแบบวิทยานิพนธ์ที่อยู่ในโครงการสำนักทฤษฎีวิพากษ์นี้ จะมีอยู่ 5 เรื่อง คือ

(1) “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบ “ผู้ร้ายกลับใจ” ที่ปรากฏในสื่อมวลชน”

โดย รตท.อารยา ถาวรวันชัย เป็นผู้วิจัย ความสนใจของผู้วิจัยเกิดขึ้นเมื่อพบว่าในราว ๆ ปี พ.ศ.2538 สื่อมวลชนหลายประเภท เช่น โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และนิตยสาร ได้มีการนำเสนอ

(4) “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์” โดย นิภาพรณ สุขศิริ ผู้วิจัยได้ขยายคำนิยามของคำว่า “สุขภาพ” ออกไปให้กว้างขวางกว่า “การเป็นโรค” เท่านั้น โดยเสริมมิติด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมเข้ามาด้วย ดังนั้นในขั้นตอนของการเกิดโรคและการรักษาโรค ก็จะมีเรื่องซับซ้อน (คนรวยคนจนจะเป็นโรคคนละชนิด) และระบบสังคม (การรักษาพยาบาลจะเป็นบริการสาธารณะหรือสินค้า) เข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ นอกจากนั้น จากมุมมองด้านนิเทศศาสตร์ ข้อมูลข่าวสารยังเป็นปัจจัยองค์ประกอบสำคัญตัวหนึ่งของการมีสุขภาพที่ดีหรือเลว

แม้ว่าผลการวิจัยโดยทั่วไปจะพบว่า โทรทัศน์เป็นแหล่งข่าวสารที่สำคัญด้านสุขภาพอนามัย อย่างไรก็ตาม ก็ยังไม่มีใครกล้าให้คำตอบว่า ข้อมูลข่าวสารที่ปรากฏอยู่ในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์นั้น กำลังมีทิศทางที่นำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายเพื่อสุขภาพอนามัยที่แท้จริงหรือไม่ เป็นสุขภาพอนามัยที่ดีของคนกลุ่มไหน ดังนั้น นิภาพรณ ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะวิเคราะห์เนื้อหารายการสุขภาพทางโทรทัศน์ประกอบการสัมภาษณ์ผู้รับสารกลุ่มต่าง ๆ เพื่อตอบคำถามข้างต้นนั้น

(5) “การศึกษาความคิดเห็นเรื่องปัจจัยด้านโครงสร้างสังคมและทัศนคติของคนไทยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการของอินเทอร์เน็ต” โดย สมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ เริ่มตั้งแต่การที่ทุกคนยอมรับว่าเทคโนโลยีการสื่อสารชั้นล่าสุดคือ อินเทอร์เน็ตนั้นมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างแทบไม่ต้องสงสัย หากทว่า สมคิด ผู้วิจัยที่อาศัยแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเทคโนโลยีได้ตั้งคำถามย้อนกลับไ้ว่า จริงหรือที่อินเทอร์เน็ตมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างแท้จริง และในฐานะที่สังคมไทยมิได้ค้นคิดเทคโนโลยีด้วยตนเอง ดังนั้นในการตอบคำถามดังกล่าว จึงจำเป็นต้องตามไปดูตั้งแต่แบบแผนการรับนวัตกรรมตัวนี้เข้ามา รวมทั้งแบบแผนการใช้อินเทอร์เน็ต และท้ายที่สุดก็คือ การประเมินผลกระทบที่อินเทอร์เน็ตมีต่อสังคมไทยและคนไทยในส่วนเลี้ยวต่าง ๆ เพื่อตรวจสอบคำตอบที่ยอมรับกันแล้วโดยปริยายข้างต้นนั้น

(2) เนื้อหาและขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

(2.1) ขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

หากกล่าวถึงสถานภาพโดยทั่วไปของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ อันที่จริง ฐานะของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมี “ที่ทาง” ที่แน่นอนแล้วในวงวิชาการสื่อสารมวลชนในประเทศตะวันตก ดังจะเห็นได้จากในตำราทฤษฎีสื่อสารมวลชนเกือบจะทุกเล่ม จะต้องบรรจุเอาแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้เป็นส่วนหนึ่งด้วยเสมอ

(2.2) เจตนารมณ์ร่วมของสำนักทฤษฎีวิพากษ์

ถึงแม้ทฤษฎีวิพากษ์จะประกอบด้วยทฤษฎีย่อย ๆ หลายทฤษฎี หากแต่สำนักนี้ก็มีจุดร่วมด้านแนวคิดและเจตนารมณ์ของสำนักดังนี้ คือ

(i) ในการศึกษาวิจัยค้นหาความจริงนั้น นักวิชาการของสำนักทฤษฎีวิพากษ์จะต้องให้ความสนใจกับหลักปรัชญา วิธีคิด และระบบคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังเสมอ ดังนั้นจึงต้องมีการวิเคราะห์ระบบของคุณค่า (Set of Values) ของสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ว่าเป็นอย่างไร และในฐานะนักวิชาการเราจะต้องตัดสินใจวินิจฉัยเชิงคุณค่า (Value Judgment) ว่าเราเห็นด้วยกับระบบคุณค่าดังกล่าวหรือไม่ เช่นคุณค่าที่ว่า “อำนาจเป็นธรรม ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ในแง่นี้สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีจุดยืนที่ตรงกันข้ามกับสำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เน้นว่าศาสตร์นั้นจะต้องปราศจากคุณค่า (Value-Free) ซึ่งสำนักทฤษฎีวิพากษ์เห็นว่า “การปราศจากคุณค่า” ก็เป็น “คุณค่าประเภทหนึ่ง” ในกรณีของการศึกษาระบบการสื่อสารตามแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ คำถามในมิติเชิงจริยธรรม (Ethical Aspect) ของกระบวนการและระบบการสื่อสาร จึงจะถูกตั้งขึ้นมา เช่น สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างคุณธรรมในสังคม หรือกลับช่วยเพิ่มขยายความอสุยธรรมให้มากขึ้น เป็นต้น

(ii) เป้าหมายของสำนักคือการปฏิรูประบบคุณค่า เพื่อให้คุณค่าที่สำคัญมีฐานะเป็นหลักในวงการนั้น ๆ

(iii) วัตถุประสงค์ของการค้นคว้าวิจัยของสำนักนี้ ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้เท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายเพื่อการนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เป็นจริงด้วย ดังเช่นที่ H. Marcuse³ จากสำนัก Frankfurt นิยามทฤษฎีที่คำนึงถึง Practical Context ว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎี

(iv) คู่ทางในการแก้ปัญหาของสำนักนี้ จะนำเสนอวิธีการแก้ไขแบบส่วนร่วม (Collective) มิใช่ทางออกของแต่ละบุคคล (Individual)

(2.3) รากฐานของวิธีการแบบสำนักทฤษฎีวิพากษ์

เพื่อให้การมองภาพของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้ชัดเจนขึ้น E.M. Rogers⁴ ได้ทำข้อสรุปเปรียบเทียบระหว่างสำนักคิดกระแสหลักของสื่อสารมวลชนที่เรียกว่า “สำนักประจักษ์นิยม” (Empirical School) หรือ P. Lazarsfeld เรียกว่า “การวิจัยเชิงบริหาร” (Administrative Research) กับ สำนักทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

อยู่เสมอ หรือกล่าวด้วยภาษาของการสื่อสารก็หมายความว่า ในขณะที่ทำการวิเคราะห์ Text นั้น จะต้องให้ความสนใจกับ Context และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างทั้งสองอยู่ตลอดเวลา

ในทางปฏิบัติ แม้ว่าผู้วิจัยจะได้เลือกศึกษาปัญหาการสื่อสารบางปัญหาในระดับ Micro เท่านั้น แต่ก็จำเป็นต้องดูความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหานั้นกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของปัญหาการสื่อสารนั้น ทั้งนี้เพราะทฤษฎีวิพากษ์มีความเห็นว่า การละเลยศึกษาแต่ตัวการสื่อสารอย่างเฉยๆ โดยละเลยบริบททางสังคมของการสื่อสารเช่นแนวทางของประจักษ์นิยมนั้น ให้ผลเสียทั้งในระดับวิชาการและระดับปฏิบัติ ในเชิงคุณค่าทางวิชาการ ภาพที่ได้จากการวิเคราะห์แบบแยกส่วนจะเป็นภาพที่บิดเบี้ยวไปจากความเป็นจริง และในระดับการนำไปปฏิบัติ การไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมทำให้ผลการวิจัยที่ได้ไม่สามารถให้ข้อเสนอแนะเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้

(iii) การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม

มีความแตกต่างหลัก ๆ 3 ประการระหว่างสำนักคิดกระแสหลักกับทฤษฎีวิพากษ์ ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม คือ

(1) หน้าที่บทบาทของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม เนื่องจากทฤษฎีกระแสหลัก เช่น ทฤษฎี Functionalism มีสมมติฐานต่อสังคมว่า สังคมนั้นจะมีเสถียรภาพ (Stability) และความสมดุล (Equilibrium) เป็นหลัก และจะมีบางช่วงขณะเท่านั้นที่อาจจะเกิดความขัดแย้งขึ้นมา แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็จะกลับเข้าสู่ภาวะสมดุลเอง เมื่อที่สื่อนะต่อสังคมมีดังนี้ สื่อมวลชนในฐานะกลไกตัวหนึ่งของสังคม ก็ย่อมถูกกำหนดหน้าที่ให้ช่วยสร้างสรรค์และธำรงรักษาเสถียรภาพ และความสมดุลของสังคมให้คงอยู่ต่อไป

สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีสมมติฐานที่ตรงกันข้ามกับทฤษฎีกระแสหลัก เนื่องจากมองเห็นว่า สังคมนั้นประกอบขึ้นด้วยคนกลุ่มต่าง ๆ ชนชั้นต่าง ๆ ที่ล้วนมีความขัดแย้ง (Conflict & Contradiction) เป็นด้านหลัก ดังนั้นคนแต่ละกลุ่มก็จะพยายามใช้กลไกทุกอย่างของสังคม รวมทั้งสื่อมวลชนเพื่อจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าวเพื่อให้ผลลัพธ์สุดท้ายออกมาเป็นประโยชน์แก่กลุ่มหรือชนชั้นของตนให้มากที่สุด ดังตัวอย่างเช่น กรณีที่เห็นได้ง่ายและชัดเจนในงานวิจัยของ พัทสนัย นุตาลัย เรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน” หรือกรณีที่อาจจะเห็นได้ยากและแฝงเร้นมากขึ้นในงานของ นิภาพรรณ สุขศิริ เรื่อง “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์” เป็นต้น

(iv) คำคุณศัพท์ของแต่ละสำนัก

จากหลักปรัชญาและความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว ทำให้แต่ละสำนักจะทำงานอยู่รอบ ๆ ชุดของคำคุณศัพท์ (Key Words) ชุดหนึ่ง คำคุณศัพท์ของสำนักประจักษ์นิยมจะวนเวียนอยู่รอบ ๆ คำว่า บทบาทหน้าที่ การใช้สื่อเพื่อการพัฒนา กลยุทธ์การโน้มน้าว การเปิดรับสื่อ อิทธิพลของสื่อ กระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในรูปแบบต่าง ๆ

สำหรับชุดของคำคุณศัพท์ที่อยู่ในสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็จะเป็นคำอีกชุดหนึ่ง เช่นคำที่ว่า “ใครเป็นผู้ควบคุมสื่อ” (คำนี้แทบจะไม่ปรากฏเลยในสำนักประจักษ์นิยม) ความขัดแย้งในระบบสื่อ การใช้สื่อเพื่อการครอบงำ ความไม่ยุติธรรมของระบบสื่อ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ในการใช้สื่อ ฯลฯ (อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นักวิชาการจากทั้งสองสำนักก็ได้มีการหยิบยืมคำคุณศัพท์ของอีกฝ่ายหนึ่งไปใช้เป็นครั้งคราว)

(v) หน่วยที่ใช้ศึกษา

ความแตกต่างที่ค่อนข้างพบได้บ่อยอีกประการหนึ่งระหว่างสำนักประจักษ์นิยมและสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ หน่วยที่ใช้ศึกษา โดยที่สำนักแรกนั้นมักจะเลือกศึกษาในระดับจุลภาค (Micro) และสำนักหลังมักจะศึกษาในระดับมหภาค (Macro) อย่างไรก็ดีตามในระยะหลัง ๆ นี้ Rogers ได้กล่าวว่า เริ่มมีการผสมผสานกันบ้าง กล่าวคือ สำนักวิพากษ์ก็อาจจะเลือกปัญหาในระดับจุลภาค แต่ทว่าในการอธิบายหลังจากการวิเคราะห์แล้ว ก็จะต้องเชื่อมโยงไปให้เห็นภาพรวมในระดับมหภาคอยู่เสมอ

(สำหรับการวิจัยของนิสิตครั้งนี้ เนื่องจากขีดจำกัดด้านเวลาและทรัพยากรอื่น ๆ ส่วนใหญ่นิสิตก็จะเดินตามรอยของการผสมผสาน คือเลือกหยิบปัญหาในระดับจุลภาค แต่อธิบายขยายความไปถึงระดับมหภาค)

ในท้ายที่สุด Rogers ได้กล่าวถึงสถานการณ์ปัจจุบันระหว่างสำนักทั้ง 2 ว่า ในขณะที่ยุคเริ่มแรกนั้น รอยแยกระหว่าง 2 สำนักค่อนข้างจะมีอย่างเด่นชัด โดยที่แต่ละสำนักต่างก็มีจุดแข็งที่นำมาอ้างอิงกันคนละอย่าง สำนักประจักษ์นิยมก็มีจุดเด่นตรงที่มีวิธีการเก็บข้อมูลอย่างมีระบบ ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์มีข้อเด่นตรงที่มีการวิเคราะห์แบบมีทฤษฎีหนุนหลังอย่างหนักแน่น ดังนั้นสำนักแรกจึงใส่ใจกับขั้นตอนการเก็บข้อมูลในขณะที่ฝ่ายหลังละเลยคละอยู่กับการวิเคราะห์ และ Rogers ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีความพยายามที่จะประสานจุดแข็งของทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกัน

เส้นทางเดินของสำนักทฤษฎีวิพากษ์เริ่มต้นดังนี้

รุ่น 1 : เป็นรุ่นปรมาจารย์ของสำนัก เช่น K. Marx ผู้ได้เริ่มวางแนวทางไว้
หลังจากมรณกรรมของ Marx แนวทางของสำนักได้แยกเป็น 3 กลุ่มในรุ่นที่ 2

รุ่น 2 : แยกเป็น 3 กลุ่ม

(2.1) กลุ่ม Political Economy คือกลุ่มที่สนใจมิติด้านเศรษฐกิจและการเมืองเป็นหลัก ในกลุ่มนี้ยังแยกเป็น 2 กลุ่มย่อยที่ต่างมุ่งความสนใจไปยังมิติคนละด้านของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง คือ

(2.1.1) กลุ่มที่สนใจ Productive force ได้แก่กลุ่มที่ให้ความสนใจกับความเจริญก้าวหน้าของพลังการผลิต ซึ่งอาจจะหมายถึงความเจริญก้าวหน้าของเครื่องมือเทคโนโลยีหรือคนทำงาน ในกลุ่มนี้ มีสำนัก Toronto ที่ให้ความสนใจเรื่องความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารมากเป็นพิเศษ และมีนักคิดที่เด่น ๆ อยู่ 2 ท่าน คือ H. Innis และ L. McLuhan (ดูรายละเอียดในเอกสารเรื่องทฤษฎี)

ในงานวิจัยของสมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ ที่ศึกษาความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างโครงสร้างทางสังคมและทัศนคติของคนไทยกับแบบแผนการรับ การใช้และผลกระทบของอินเทอร์เน็ต ได้นำเอากรอบแนวคิดของสำนัก Toronto มาทดสอบว่าในกรณีของสังคมไทยจะเป็นไปตามคำอธิบายของทฤษฎีดังกล่าวหรือไม่ เพราะเหตุใด

(2.1.2) กลุ่มที่สนใจ Relation of Production ได้แก่กลุ่มที่สนใจเรื่องความสัมพันธ์ในการผลิต เช่น ใครเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการสื่อสาร มีการจัดแบ่งผลประโยชน์กันอย่างไร มีการใช้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไปอย่างไร เป็นต้น

(2.2) กลุ่มสำนัก Frankfurt เป็นกลุ่มที่ลดความสนใจการวิเคราะห์ด้านเศรษฐกิจการเมืองลงไปบ้าง เนื่องจากพบว่าปัจจัยดังกล่าวไม่อาจจะอธิบายได้ในกรณีของประเทศเยอรมัน ช่วงนาซีเรืองอำนาจ และหันมาให้ความสนใจกับปัจจัยด้านจิตวิทยา สถาบันสังคม (เช่น ครอบครัว สื่อมวลชน) มิติด้านสุนทรียะและความเป็นมนุษย์

(2.3) กลุ่ม Hegemonic Theory มีแนวทางพื้นฐานคล้ายคลึงกับกลุ่มสำนัก Frankfurt คือปฏิเสธเรื่องปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดการกระทำของมนุษย์ เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวไม่อาจอธิบายได้ในกรณีของประเทศอิตาลี ซึ่งมีอิทธิพลด้านศาสนาและวัฒนธรรมอันแข็งแกร่ง A. Gramsci ผู้บุกเบิกทฤษฎีได้เสนอให้เคลื่อนย้ายความสนใจจากการวิเคราะห์โครงสร้างของสังคมมาสู่การปฏิบัติการและเจตน์เจานงของมนุษย์ โดยเฉพาะปฏิบัติ

นอกเหนือจาก R. Williams แล้ว นักคิดในรุ่นต่อมาของสำนักนี้ยังได้พัฒนา ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาออกไปอีกหลายแนวทาง เช่น

(3.1) ทฤษฎีของ Bandrillard Bandrillard สนใจวิเคราะห์แบบแผนการ บริโภคในสังคมปัจจุบันโดยได้นำเอาแนวคิดของทฤษฎี Postmodern ที่เน้นมิติเชิงสัญลักษณ์ (Sign) ของสินค้าในสังคมปัจจุบันมาจัดเป็นแบบแผนตรรกะของการบริโภค (Logic of Consumption) ซึ่งวินา ได้ นำเอาหลักการระดังกล่าวของ Bandrillard มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เนื้อหา ของนิตยสารผู้หญิงไทย

(3.2) สำนัก British Cultural Studies ได้แก่กลุ่มนักทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา ในอังกฤษที่มีการรวมตัวอยู่ที่มหาวิทยาลัย Birmingham (จึงมักถูกเรียกว่าสำนัก Birmingham) นักทฤษฎีกลุ่มนี้ได้ทำงานเรื่องสื่อมวลชนกับวัฒนธรรมของประชาชน (Popular Culture) เป็น อย่างมาก โดยได้ปรับเปลี่ยนทฤษฎีที่มีต่อสื่อมวลชนเสียใหม่ให้เป็นไปในทางบวกมากขึ้น (เมื่อ เทียบกับสำนัก Frankfurt ที่โจมตีสื่อมวลชนอย่างหนักเพราะเป็นเครื่องมือรับใช้ฮิตเลอร์) นอกจากนั้นก็ยังมองว่า ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ได้พยายามผนวกเอาสื่อมวลชนมาใช้ในวัฒนธรรม ของประชาชนได้ในรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลาย

นักคิดที่โดดเด่นในสำนักนี้ ท่านแรกคือ S. Hall ที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศูนย์ ศึกษาที่ Birmingham เป็นคนแรก Hall ได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบทั้งหมดของการ สื่อสารตั้งแต่ S - M - C - R ใหม่ทั้งหมด โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับกระบวนการใส่/ถอด รหัสของสื่อสมัยใหม่ เช่น โทรทัศน์ (Encoding - Decoding System) (ดูรายละเอียดในเอกสาร ทฤษฎี)

อารยา ถาวรวันชัย ได้นำเอาแนวคิดเรื่องกระบวนการใส่ - ถอดรหัสของสื่อ โทรทัศน์ของ Hall มาใช้ในการวิเคราะห์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏ ในสื่อมวลชน” โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่า ในกระบวนการใส่รหัสของสื่อโทรทัศน์ ซึ่งมีผู้รับสาร เป็นมวลชนที่มีจำนวนมหาศาล ในกรณีปกติผู้ใส่รหัสโทรทัศน์ก็จำเป็นต้องเข้มงวดกับกระบวนการ ใส่รหัสในทุกขั้นตอนอยู่แล้วเพื่อควบคุมการสื่อความหมายตั้งแต่ต้นทางให้เป็นความหมาย เดียวกันไปจนถึงปลายทาง และยังในกรณีพิเศษ เช่น การสร้างความหมายใหม่ ๆ ที่เบี่ยงเบนไป จากระบบความหมายปกติของผู้รับสาร (เอาผู้ร้ายมาสร้างเป็นวีรบุรุษ) กระบวนการควบคุมการ ใส่ความหมายก็ยิ่งต้องเข้มงวดรัดกุมและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อมิให้ความหมายนั้นแตก แฉวออกไปได้

(4.3) แนวทางด้านนิเทศศาสตร์ในการศึกษา

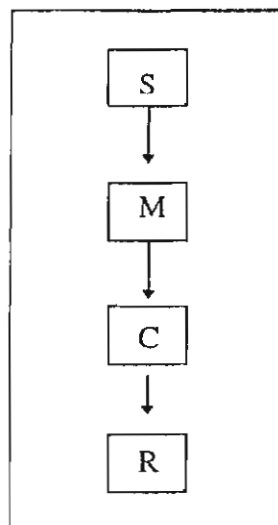
แนวทางศึกษา ผู้ศึกษา	ผู้ส่งสาร	เนื้อหา	ช่องทางสื่อ/ ประเภทรายการ	ผู้รับสาร
อารยา	/	/	/	/
พัสนัย			/	/
วรินทร์า	/	/		
นิภาพรรณ		/	/	/
สมคิด				/

จากตารางนี้ จะเห็นว่างานวิจัยส่วนใหญ่จะสนใจศึกษาผู้รับสารอย่างมาก อันเป็นไปตามแนวคิดของสำนักวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ที่ค่อนข้างให้ความสำคัญกับการศึกษาผู้รับสาร และนอกจากนั้นมีการให้ความสำคัญมากขึ้นกับธรรมชาติของสื่อ (Media) ซึ่งอาจจะรวมอยู่กับแนวคิดเรื่อง ช่องทาง (Channel) และประเภทรายการ (Format) เช่น งานของพัสนัย ที่สนใจ “หนังสือพิมพ์ที่มีความสำคัญและความสัมพันธ์กับชนชั้นกลางเป็นพิเศษกว่าสื่ออื่น ๆ ในประเด็นทางการเมือง” หรือการแยกรูปแบบรายการสุขภาพออกเป็น 2 แบบคือ รูปแบบรายการความรู้และรูปแบบรายการโฆษณาในงานของนิภาพรรณ เป็นต้น

(4.4) ระดับของการศึกษา

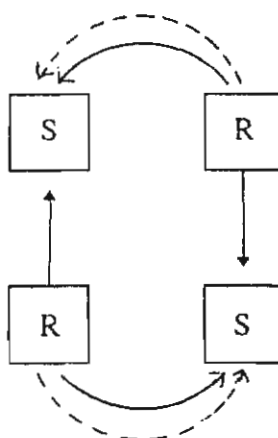
โดยทั่วไปงานศึกษาด้านสื่อสารมวลชนจะแยกออกเป็น 2 ระดับ คือ

(ก) ศึกษาอยู่ระดับวงใน ได้แก่การศึกษายู่ภายในองค์ประกอบการสื่อสารทั้ง 4 องค์ประกอบ คือ S - M - C - R สำหรับในโครงการนี้ งานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษ” ของอารยา จะให้น้ำหนักอยู่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง S - M - C - R ในเรื่องของการเข้า-ออกรหัสเป็นสำคัญ

ภาพที่ 1 : Transmission
Model

ส่วนอีกนิยามหนึ่งเห็นว่า การสื่อสารนั้นเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนความหมายซึ่งกันและกันระหว่างผู้รับและผู้ส่ง ซึ่งจะผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนบทบาทกันอยู่ตลอดเวลา (Shared meaning) คำนิยามนี้เรียกว่า Ritualistic Model (โดยเทียบเคียงกับการทำพิธีกรรมในสังคมโบราณ) สำหรับความหมายนี้ ฐานะของผู้ส่งและผู้รับจะเสมอภาคกัน

ภาพที่ 2 : Ritualistic
Model

จากคำนิยามทั้งสอง ในกรณีของการสื่อสารมวลชนนั้น จะต้องสังกัดคำนิยามแรกอย่างยากที่หลีกเลี่ยงได้ เพราะเป็นกระบวนการสื่อสารแบบทางเดียว นอกจากนั้นยังมีข้อเท็จจริงเพิ่มเติมที่ว่า “กลุ่มผู้ส่งสาร” นั้น เป็นเพียงกลุ่มคนกลุ่มน้อยที่ได้รับการฝึกฝนเรื่องการส่งสาร - การใส่รหัสเป็นอย่างดี ส่วนผู้รับสารนั้นก็คือ คนกลุ่มใหญ่ที่ไม่เคยได้รับการฝึกฝนเรื่องการสื่อสารมวลชนเลย (ผู้รับสารไม่เคยต้องเรียนเรื่องการอ่านหนังสือพิมพ์ การฟังวิทยุ โทรทัศน์) ด้วยเหตุนี้ S. Hall จึงสรุปว่า รูปแบบการสื่อสารมวลชนนั้น ก็เป็นรูปแบบหนึ่งของการครอบงำ (Domination) ที่คนกลุ่มน้อยกระทำต่อคนกลุ่มใหญ่ งานวิจัยของอารยาได้พบว่า กระบวนการควบคุมให้การสื่อความหมายเป็นไปตามความตั้งใจของผู้ส่งสารนั้น มิใช่จะผ่านเพียงเรื่อง “เนื้อหา” เท่านั้น หากทว่ายังผ่านการทำงานของ “รูปแบบ” (Format) ของสื่อภาพและเสียง

การณ์ข้อยกเว้นแต่มีไม่แบบแผนทั่วไปของการบริโภคสื่อ สื่อทั้งหลายนั้นจึงมิใช่สื่อที่ “มวลชน” กลุ่มไหน ๆ จะเข้ามาใช้และบริโภคได้อย่างปราศจากเงื่อนไข

(iv) การทบทวนสถานะของ “สื่อมวลชน” ให้กว้างขวางกว่าการเป็นเพียง “เครื่องมือถ่ายทอดข่าวสาร” เท่านั้น งานวิจัยเรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางฯ” ของพิสนัย ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในสายตาของชนชั้นกลางบางกลุ่ม หนังสือพิมพ์มิใช่เป็นสื่อที่ใช้ติดตามข่าวสารเท่านั้น หากทว่าหนังสือพิมพ์ยังเป็นเครื่องมือการต่อสู้ทางอุดมการณ์ชั้นหนึ่งที่ใช้จะต้องพลิกข้ออ้างระมัดระวังไม่ว่าจะอยู่ในฐานะผู้รับสารหรือผู้ใช้สารก็ตาม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางการเมืองของตน

หรืองานของ สมคิด เรื่อง “อินเทอร์เน็ต” ก็ให้ข้อพิสูจน์ว่า เราไม่อาจจะพิจารณาอินเทอร์เน็ตในฐานะ “เครือข่ายการสื่อสาร” ชนิดหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากการก่อกำเนิด ความเจริญ (หรือไม่เจริญ) เติบโตของอินเทอร์เน็ต และอาจรวมถึงการเสื่อมสลายของอินเทอร์เน็ตนั้นได้เกี่ยวพันโยงใยอยู่กับโครงสร้างสังคมไทยและทัศนคติของคนไทยในมิติต่าง ๆ อย่างไม่อาจจะแยกขาดจากกันได้

(v) การทบทวนเรื่องการบริหารหน้าที่ของสื่อมวลชน สำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้วิจารณ์ทฤษฎีสื่อมวลชนกระแสหลักที่กล่าวถึงการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนว่า น่าจะผิดพลาดตั้งแต่แนวคิดที่มีต่อ “สังคม” แล้ว (ดูรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้น) นอกจากนั้น การกำหนดหน้าที่ของสื่อมวลชนก็ยังมีมุมมองมาจากคนกลุ่มเดียว เช่น นักวิชาการ และเป็นการพิจารณาอย่างอุดมคติ (หน้าที่ที่ควรจะเป็น) แต่ในความเป็นจริง พื้นที่ของสื่อมวลชนนับเป็นเวทีประลองกำลังที่คนกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจะเข้าไปช่วงชิงการกำหนดหน้าที่ต่าง ๆ ให้การที่จะพิสูจน์ว่าลำดับชั้นอำนาจแห่งการกำหนดหน้าที่นั้นเป็นอย่างไร ต้องพิสูจน์ด้วยผลงานที่ออกมา ดังเช่น งานศึกษาเรื่อง “มติการบริโภคฯ” ของวรินทร์า ได้ทำการพิสูจน์ในกรณีของนิตยสารสตรี

นอกจากนั้น การพิจารณาหน้าที่ของสื่อมวลชนนั้น ยังจำเป็นต้องพิจารณาสถานะที่เป็นจริงของสังคมในแต่ละช่วงขณะเป็นสำคัญ ดังที่วรินทร์าได้ตั้งคำถามว่า เมื่อสังคมไทยเรากำลังเป็นสังคมแห่งการบริโภคแล้ว นิตยสารจะถูกมอบหมายหน้าที่อะไรภายใต้สังคมลักษณะเช่นนี้

เชิงอรรถ

1. Baran S.J. & Davis D.K. (1995)
Mass Communication Theory, Wadsworth Publishing, California.
2. McQuail D., (1987)
Mass Communication Theory (2nd ed.) Sage Publication, London.
3. อักแซล Axel Honneth, "Critical Theory" in Gidden A. & Tomer J. (eds.)
(1987) , Social Theory Today, Polity Press , London.
4. Rogers E.M., "The Empirical and the Critical Schools of Communication
Research" in Communication Yearbook S, pp. 125 - 144.

รายงานสรุปประเด็นข้อคิดเห็นจาก
งานสัมมนาโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์
ณ ห้องประชุมเทียม โชควัฒนา คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันที่ 13 พฤศจิกายน 2540

หลังจากที่นิสิตปริญญาโทคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 5 ท่าน ได้จัดทำวิทยานิพนธ์ที่ได้ทุนสนับสนุนจาก สกว. (กุมภาพันธ์ 2540 - กรกฎาคม 2540) ในโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ ผู้รับผิดชอบโครงการได้จัดให้มีการเสนอผลงานวิจัยต่อที่ประชุมวิชาการตามข้อตกลงที่ได้จัดทำไว้กับสกว. พร้อมทั้งมีผู้ให้ความคิดเห็นต่องานวิทยานิพนธ์ดังกล่าว (ตามรายละเอียดของโครงการสัมมนาที่ได้แนบมา)

บัดนี้ งานสัมมนาดังกล่าวได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ 2 ประการ ที่ได้ตั้งไว้ กล่าวคือ นิสิตทั้ง 5 ท่านได้นำเสนอสรุปสาระสำคัญของงานวิจัยที่ได้ศึกษา หลังจากนั้น ได้มีผู้เชี่ยวชาญในแต่ละหัวข้อการวิจัยได้แสดงความคิดเห็นต่องานวิจัยทั้งในเรื่องงานวิจัย ผลการวิจัย ข้อเด่น และข้อด้อยของการวิจัย ประโยชน์ของงานวิจัย รวมทั้งข้อเสนอแนะ พร้อมกันนั้นได้มีผู้เข้าร่วมสัมมนาแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม

สำหรับผู้เข้าร่วมงานสัมมนาครั้งนี้มีประมาณ 100 ท่าน (ข้อมูลจากเอกสารลงทะเบียน) ประกอบด้วย

- คณาจารย์และนิสิตระดับปริญญาโทและตรี จากมหาวิทยาลัยที่มีการจัดสอนวิชาสาขาสื่อมวลชนและสังคมศาสตร์ทั่วไปประมาณ 9 แห่ง
- บุคลากรที่เป็นสื่อมวลชนที่เป็นหนังสือพิมพ์ประมาณ 10 ฉบับ จากโทรทัศน์ 3 ช่อง
- บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจ

ผู้รับผิดชอบโครงการได้จัดทำเอกสารฉบับสมบูรณ์ (ประกอบด้วยบทความทฤษฎี และสรุปรายงานผลการวิจัยจำนวน 11 บทความ) จำนวน 50 เล่ม เพื่อจัดส่งให้นักวิชาการที่มีความสนใจเรื่องสื่อมวลชน และทฤษฎีวิพากษ์ และได้จัดทำเอกสารประกอบการสัมมนา ที่ประกอบด้วยสรุปรายงานผลการวิจัยจำนวน 6 บทความ) จำนวน 100 ชุด แจกแก่ผู้เข้าร่วมสัมมนา

สรุปประเด็นสำคัญ ๆ จากการสัมมนา

(1) วิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน”

ผู้เสนอ : รตท. หญิง อารยา ถาวรวันชัย (นิสิตในโครงการ)

ผู้วิจารณ์ : อ. สุภาพร โพธิ์แก้ว

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (อารยา) ได้กล่าวถึงทฤษฎีหลัก ๆ ที่นำมาใช้ในการวิจัย คือ ทฤษฎีเรื่องภาพลักษณ์ในส่วนของทฤษฎีวิพากษ์นั้นได้นำเอาทฤษฎี Cultural Studies ของ S. Hall ที่เป็นเรื่องการเข้ารหัสและถอดรหัสในสื่อมวลชน (Encoding & Decoding Study)

ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่าการเปลี่ยนท่าทีของสื่อมวลชน เช่น โทรทัศน์และนิตยสารในการนำเสนอบุคคลที่เคยกระทำความผิดเช่น หนู เชิญยิ้ม และ สุรียัน ตักดีโรสง มานำเสนอในลักษณะของ “วีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจ” นั้น สื่อมวลชนสามารถใส่รหัสจนกระทั่งผู้รับสารสามารถถอดรหัสได้ความหมายตามที่ผู้ส่งสารต้องการ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังคงยืนยันตามคำอธิบายของ S. Hall ว่า การที่ผู้รับสารถอดรหัสได้ดังนั้น มิใช่เพราะผู้รับสารมีลักษณะ Passive หากแต่เป็นเพราะปัจจัยอื่น ๆ ประกอบกัน เช่น ความเชี่ยวชาญของผู้ส่งสาร ความชอบธรรมและกระบวนการทำงานของโทรทัศน์รวมทั้งโครงสร้างค่านิยมที่เป็น “การให้อภัยโหล” ของสังคมไทย

ดังนั้นเพื่อตรวจสอบทฤษฎีของ S. Hall ในเรื่องความแตกต่างในหมู่ผู้รับสารว่าจะมีผลต่อความแตกต่างในการตีความหมาย ผู้วิจัยก็พบว่าแม้ว่า ผู้รับสารทั้ง 4 กลุ่มคือ นักเรียน ครู ผู้คຸມນັກໂທຢະ และพระภิกษุ จะเห็นด้วยกับการเสนอภาพลักษณ์ของสื่อมวลชน แต่ทว่าก็ยังมີข้อคิดเห็นที่แตกต่างกันระหว่างผู้รับสารทั้ง 4 กลุ่ม เช่น ความเชื่อใจในการกลับใจในระหว่างกลุ่มผู้คຸມນັກໂທຢະกับกลุ่มพระภิกษุ

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (อ.สุภาพร โพธิ์แก้ว)

- (i) ผู้วิจารณ์ตั้งข้อสังเกตว่า งานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์” ของอารยานี้สามารถให้ภาพรวมของกระบวนการสื่อสารได้ เพราะศึกษาอย่างครบวงจรตั้งแต่ผู้ส่งสาร - เนื้อหาสาร - ช่องทาง - ผู้รับสาร
- (ii) จากทฤษฎีเรื่อง “ภาพลักษณ์” ที่กล่าวว่าสื่อมวลชนมีความสามารถทำให้ “From Hero to Celebrity” นั้น ผู้วิจารณ์ตั้งคำถามว่า ในขณะที่โลกแห่งความเป็นจริงนั้น มี “ปริมาณผู้ร้ายกลับใจ” จำนวนมากมาย แต่เกณฑ์ที่สื่อมวลชนใช้เลือก “ผู้ร้ายกลับใจ” บางคนไป พอกภาพลักษณ์ให้กลายเป็นวีรบุรุษนั้นน่าจะต้องเป็น “ผู้ร้ายกลับใจที่มีชื่อเสียง” ด้วยเป็นเกณฑ์สำคัญ

เพื่อตรวจสอบคำถามดังกล่าว ในการศึกษาครั้งต่อไป อาจจะขยายกรณีศึกษาออกไปถึงกรณีของ “ผู้ร้ายกลับใจที่กำลังสร้างชื่อเสียง” (ยังไม่ใช่ที่รู้จักมากนัก) เพื่อดูว่าสื่อมวลชนมีวิธีการเข้าห้อย่างไร แตกต่างไปจากกรณีที่ได้วิจัยมาหรือไม่

- (iii) แม้ว่าผู้วิจัยจะได้ศึกษา Sender / Message / Receiver อย่างค่อนข้างละเอียด แต่การวิจัยครั้งนี้ยังไม่ค่อยแยกแยะความแตกต่างระหว่าง Channel หรือ Media กล่าวคือไม่ได้แยกแยะว่ารหัสที่ใช้หรือโทรทัศน์แตกต่างจากรหัสที่ใช้ในสื่อวิทยุหรือไม่ ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรจะวิเคราะห์แง่มุมนี้ด้วย
- (iv) ในเรื่องระดับของการเข้ารหัสสามารถแบ่งได้เป็นระดับต่าง ๆ อย่างน้อยตามระดับ (ตามแบบจำลองของ J. Fiske) คือ ระดับความเป็นจริง (Reality) ระดับภาพตัวแทน (Representation) และระดับอุดมการณ์ (Ideology) ในงานวิจัยของอารยา ได้ให้ความสนใจกับการเข้ารหัสระดับการสร้างภาพตัวแทนอย่างมาก ทั้ง Technical Code หรือ Narrative Code แต่ทว่าไม่ค่อยตอกย้ำถึงการเข้ารหัสระดับอุดมการณ์เท่าใดนัก เช่น การตอกย้ำอุดมการณ์ว่า ทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ค่านิยมการให้อภัย ฯลฯ ในงานวิจัยขั้นต่อไป การเจาะลงระดับให้มากขึ้น
- (v) ผู้วิจารณ์ตั้งคำถามว่า ในการศึกษาผู้รับสารนั้น มีปัญหาการวิจัย ในขณะที่ผู้รับสารสามารถยอมรับ “ผู้ร้ายกลับใจ (ที่มีชื่อเสียง)” ในจอโทรทัศน์ได้ แต่ผู้รับสารจะสามารถยอมรับ “ผู้ร้ายกลับใจ(ที่ไม่มีชื่อเสียง)” แต่อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง ช่าง ๆ บ้านของเราเองได้หรือไม่ คำตอบว่า “ไม่ / ไม่ได้” จะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของผลกระทบ (Impact) ที่สื่อมวลชนมีต่อผู้รับสารและเหตุผลเบื้องหลังการตอบรับนั้นคืออะไร นี่น่าจะเป็นประเด็นปัญหาการวิจัยที่สามารถถกศึกษาได้อีกต่อไป

(2) วิทยานิพนธ์เรื่อง “มิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง”

ผู้เสนอ : วรินทรา ไกยรวงศ์
ผู้วิจารณ์ : รศ.ดร. กนกศักดิ์ แก้วเทพ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (วรินทรา) ได้ตั้งคำถามหลัก ๆ กับเรื่องบทบาทหน้าที่ของนิตยสารกับสังคมปัจจุบันที่กำลังอยู่ในยุคสังคมบริโภคว่า ภายใต้เงื่อนไขสังคมดังกล่าว นิตยสารได้ถูกมอบหมายให้ทำหน้าที่บทบาทอะไรบ้าง และบทบาทที่ผู้วิจัยสนใจมากที่สุดคือ เรื่องการสร้างแบบแผนการบริโภคให้แก่ผู้คนในสังคม

Dr. J. Baudouillard

ผู้วิจัยได้อาศัยทฤษฎีเรื่องสังคมบริโภคของ R. Williams และการวิเคราะห์ตรรกวิทยาของการบริโภคของ J. Baudouillard นักทฤษฎีวิพากษ์สาย Post-Modernism มาวิเคราะห์นิตยสาร 3 เล่ม คือ ดิฉัน แพรวสุตสัจดาห์ และขวัญเรือน ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่า หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของนิตยสารในปัจจุบัน คือการวางแผนการบริโภคให้แก่ผู้อ่านแต่ละกลุ่ม และภายใต้สังคมที่ขั้นตอนการผลิตแบบมวลชน (Mass Production) นั้น ทำให้สินค้าทุกชนิดออกมาเหมือนหน้าตาเหมือนกัน แต่ในขั้นตอนการบริโภค ผู้บริโภคจะเกิดความรู้สึกแตกต่างเนื่องจากผู้บริโภคไม่ได้บริโภคตัวสินค้า (เช่น กระเป๋าใบหนึ่ง) หากแต่ได้บริโภคสัญญาณเป็นหลัก (ยี่ห้อของสินค้า) แบบแผนการบริโภคดีงกล่าวช่วยให้สังคมบริโภคดำรงอยู่ต่อไปได้โดยมีสื่อมวลชน เช่นนิตยสารเป็นกลไกสำคัญ

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ)

- (i) ผู้วิจารณ์เห็นประโยชน์ของการนำทฤษฎีวิพากษ์มาใช้ในงานวิจัยอย่างมาก ทั้งนี้เพราะจุดอ่อนของทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ มักจะมีแต่การแสดงความคิดเห็นถกเถียงอภิปรายแต่ไม่ค่อยมีการนำมาพิสูจน์ด้วยการเก็บหลักฐานข้อมูล การนำเอาทฤษฎีมาใช้ซึ่งแม้ต้องอาศัยความกล้าหาญและความตั้งใจของผู้วิจัย แต่ก็ช่วยให้เห็นมิติที่ไม่เคยถูกมองมาก่อนได้
- (ii) สำหรับงานวิจัยของวรินทร์นั้น แม้จะเลือกนิตยสาร 3 ฉบับ โดยมีเกณฑ์ที่แน่ชัด (เป็นตัวแทนของกลุ่มผู้อ่านคนละกลุ่ม) แต่ส่วนที่ผู้วิจัยมองข้ามไปก็คือบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่นิตยสารแต่ละเล่มถือกำเนิดขึ้นมา ซึ่งจะช่วยอธิบายหน้าตาและหน้าที่รวมทั้งกลุ่มผู้อ่านได้ เช่น แพรวสุตฯ เกิดในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ เกิดคนรุ่นใหม่ที่มีกำลังซื้อ เป็นต้น
- (iii) ในการวิเคราะห์เนื้อหาที่อยู่ในโฆษณาของนิตยสาร ผู้วิจัยยังไม่ได้เจาะลึกลงไปในประเภทของสินค้าที่โฆษณา ซึ่งจะทำให้ทราบถึงความต้องการและความคาดหวังของกลุ่มผู้อ่าน ซึ่งอาจจะทำเป็นหัวข้อเฉพาะต่อไปสำหรับคอลัมน์โฆษณาอย่างเดี่ยว โดยเฉพาะผู้วิจารณ์สนใจกลุ่มผู้บริโภคที่ยังไม่ได้ทำงาน ยังหารายได้ไม่ได้ด้วยตนเอง หากแต่มีศักยภาพในการขอเงินคนอื่นมาซื้อสินค้า
- (iv) ในเรื่องการตีความ ควรจะวิเคราะห์ภาพของนิตยสารทั้ง 3 เล่มที่ได้จากการวิจัยโดยโยงเข้ากับกระแสอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์โดยทั่วไป เช่น นิตยสารทั้ง 3 เล่มมีลักษณะทวนกระแสเนื่องจากมีการเพิ่มหน้า เพิ่มราคา ในขณะที่สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ธุรกิจกำลังล้มหายตายจากไป การวิเคราะห์เชื่อมโยงดังกล่าวยังจะทำให้เข้าใจเอกลักษณ์ของนิตยสารที่เลือกมาศึกษาให้ดีขึ้น
- (v) จากข้อค้นพบที่ว่า แบบแผนการบริโภคนั้นมีอยู่ 2 แบบ คือ การเลียนแบบการบริโภค (Imitation) และการสร้างและแสวงหาความแตกต่าง (Distinction) ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่าแบบแผนที่สองกำลังเป็นแบบแผนหลัก เช่น การโอ้อวดการบริโภค ควรมีการศึกษาเจาะลึกต่อไปในประเด็นดังกล่าว

(vi) การวิจัยนี้ช่วยให้ทบทวนทฤษฎีการด้านเศรษฐศาสตร์ว่า การศึกษาเรื่องการบริโภคนั้น ไม่อาจจะทำได้ด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์ เช่น มูลค่าใช้สอย ราคาการแลกเปลี่ยนเท่านั้น หากแต่จะต้องใช้มุมมองของสาขาวิชาอื่น ๆ เช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา มานุษยวิทยา ฯลฯ เข้ามาช่วยในการศึกษาด้วย

(vii) การสำรวจปี ค.ศ. 1995 พบว่า มีนิตยสารสตรีถึง 32 ฉบับ ดังนั้นน่าจะมีการขยายตัวอย่างของการศึกษาให้กว้างออกไป เพื่อหาข้อสรุปว่า ผลการวิจัยครั้งนี้จะมีข้อเหมือนหรือข้อแตกต่างหรือสามารถสรุปรวม (Generalize) ได้มากน้อยเพียงใด

(3) วิทยานิพนธ์เรื่อง "ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์"

ผู้เสนอ : นิภาพรณ สุขศิริ
ผู้วิจารณ์ : ผศ.ดร. ชนินันท์ วัชรโรทัย

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (นิภาพรณ) เริ่มต้นด้วยการขยายคำนิยามของคำว่า "สุขภาพ" ให้กว้างขวางออกไปว่า มิใช่เป็นเพียงเรื่องสาธารณสุขเท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องของ เศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพตั้งแต่ขั้นตอนของการเกิดโรค การรับรู้ภาวะเจ็บป่วย และการรักษาบริการ นอกจากนั้นจากแง่มุมด้านนิเทศศาสตร์ ข่าวสารมีบทบาทเป็นปัจจัยสำคัญด้านหนึ่งในการกำหนดภาวะสุขภาพที่ดี

โดยอาศัยทฤษฎีของนักสาธารณสุขแนววิพากษ์ เช่น L. Wallack ที่ตั้งคำถามกับหน้าที่ที่แท้จริงของโทรทัศน์ต่อสุขภาพของบุคคล ผู้วิจัยพบผลของการวิจัยว่าองค์กรผู้ผลิตทั้งที่เป็นรัฐและเอกชนต่างผลิตรายการสุขภาพทางโทรทัศน์คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ในรายการแบบมีชนชั้น ยังเป็นรายการของชนชั้นสูงมากกว่าชนชั้นล่าง นอกจากนั้นรูปแบบของรายการ (แบบมีความรู้ / แบบโฆษณา) จะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อแนวคิดการแพทย์แบบองค์รวมและแยกส่วน

ผลการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวกับผู้รับสารนั้น ผลการวิจัยสอดคล้องกับทฤษฎีของ Morley ที่ว่า ผู้รับสารจากแต่ละชนชั้นได้นำเอาประสบการณ์จริงในชีวิตมาเลือกรับสารจากโทรทัศน์ คนจนเลือกรับสารที่เน้นการรักษาตัวเองด้วยการซื้อยา ในขณะที่คนรวยเลือกรับคำแนะนำให้ไปหาแพทย์

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (ผศ.ดร. ชนินันท์ วัชรโรทัย)

(i) ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่างานวิจัยเรื่องนี้มีประโยชน์อย่างมาก เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่ออกแบบการศึกษาอย่างครบวงจร ทั้งวัดเนื้อหาและวัดด้วยว่าผู้รับสารรับรู้อย่างไร และได้ขยายแนวคิดด้านสุขภาพออกไปอย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งนำเอาตัวแปรที่สำคัญ ๆ เช่น

ชนชั้นมาใช้ ดังนั้นผลจากการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการให้ข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติได้ทันที ผู้วิจารณ์เห็นว่าเป็นงานที่บุกเบิกและสร้างสรรค์มาก

(ii) อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนของงานวิจัยชิ้นนี้ ก็คือ ปัญหาในการวัดและการใช้เกณฑ์วัด เช่น การนับจำนวนของรูปแบบรายการความรู้และโฆษณาอย่างละเท่าๆ กัน ทั้งๆ ที่ความถี่ในการเผยแพร่ของรูปแบบโฆษณามีมากกว่า หรือการใช้เกณฑ์แบ่งประเภทของโรคโดยใช้เกณฑ์ของกระทรวงสาธารณสุขในปีพ.ศ. 2533 แต่ปัจจุบันสภาวะการณที่เป็นจริงได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เช่น โรคความดันมิได้เป็นโรคของคนรวยแล้ว เพราะคนจนก็เป็นโรคนี้น่าขึ้น

(iii) สำหรับในอนาคต ผู้วิจารณ์เสนอว่า การวิจัยในลักษณะนี้คือการติดตามผล (Monitor) บรรดารายการสุขภาพทางโทรทัศน์ว่าได้ทำหน้าที่ให้ความรู้ทางการแพทย์ว่าได้ทำอย่างถูกต้องทางและเป็นประโยชน์ต่อคนทุกชนชั้น โดยเฉพาะคนที่มีโอกาสน้อยในสังคมหรือไม่ ดังนั้นจึงควรมีการขยายขอบเขตของการศึกษาให้กว้างขวางออกไป (เช่น ช่วงเวลาของรายการ Sampling เนื้อหารายการ) และผู้วิจารณ์ได้เสนอให้ใช้เกณฑ์การแบ่งประเภทเนื้อหาให้ทันสมัยสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวทางสาธารณสุข เช่น ใช้อ็องค์ประกอบ 14 ประการของการสาธารณสุขมูลฐานมาแทน เป็นต้น

(4) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน”

ผู้เสนอ : พัทสนัย นุตาลัย
ผู้วิจารณ์ : อ. กฤษณ์ ทองเลิศ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารการสัมมนา)

ผู้วิจัย (พัทสนัย) ได้อาศัยแนวคิดของ A. Gramsci ที่เป็นการต่อสู้ทางด้านอุดมการณ์ในชีวิตประจำวันโดยเฉพาะปริณทณของวัฒนธรรม เพื่อมาเจาะว่า ชนชั้นกลางของไทยที่เริ่มมีอำนาจพลังทางการเมืองในประชาสังคม (Civil Society) ได้เข้ามามีส่วนในการเมืองผ่านสื่อมวลชน (รูปแบบสำคัญของวัฒนธรรม) อย่างไร

ผลการวิจัยได้ยืนยันทฤษฎีของ Gramsci ที่ว่า ส่วนเสี้ยวหนึ่งของชนชั้นกลางที่เป็นกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นกลุ่มที่เอาใจจริงเอาใจที่สุดในการใช้สื่อหนังสือพิมพ์เพื่อ “เล่นการเมือง” ในรูปแบบการสื่อสารแบบต่าง ๆ ที่ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่ามียู่ 4 รูปแบบ คือ เป็นผู้รับสารอย่างเดียว ผู้รับสาร + ผู้รับสารในระบบการสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้รับสาร + ผู้ส่งสารในสื่อมวลชน และผู้รับสาร + ผู้ส่งสารในระบบเครือข่าย โดยที่กลุ่มตัวอย่างชนชั้นกลางเหล่านี้มีคุณสมบัติที่สำคัญคือ มีจิตสำนึกทางการเมืองอย่างสูง และมีความสามารถในการใช้สื่อมวลชนเป็นเวทีการต่อสู้ทางอุดมการณ์และความคิดของตนตามที่ Gramsci ได้กล่าวไว้

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (อ.กฤษณ์ ทองเลิศ)

- (i) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตกับกลุ่มตัวอย่าง เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แต่ใช้กลุ่มตัวอย่างเพียง 18 ท่าน ทำให้มีปัญหว่า จะสามารถสรุปรวม (Generalize) ได้ไหมว่า ทั้ง 18 ท่าน (ซึ่งค่อนข้างเป็นชนชั้นกลางที่มีความตื่นตัวทางการเมือง และมีความเข้าใจในเรื่องการใช้สื่อมวลชน) เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางทั่วไป เพื่อตอบคำถามดังกล่าว ผู้วิจารณ์ได้เสนอให้มีการนำเอาตัวแปรต่าง ๆ ที่พบจากการวิจัยครั้งนี้ไปขยายการออกแบบการศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงปริมาณต่อไป
- (ii) และเพื่อขยายขอบเขตของการศึกษาออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบ “การเล่นการเมืองผ่านสื่อมวลชน” ระหว่างชนชั้นล่างกับชนชั้นกลาง (และอาจรวมชนชั้นสูงด้วย) เพื่อเติมภาพการต่อสู้ทางความคิดและอุดมการณ์ระหว่างชนหลายกลุ่มในสังคมไทยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
- (iii) ในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัย ดังที่ผู้วิจัยพบปัญหาว่าในการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างคนเดียวกันหลาย ๆ ครั้ง จะพบว่า คำตอบในแต่ละครั้งที่ตรงกัน โดยที่ผู้วิจัยได้แก้ปัญหาด้วยการใช้คำตอบครั้งแรก ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่า ไม่ควรปล่อยให้ปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านเลยไป แต่ควรจะต้องตั้งข้อสังเกตว่า เพราะเหตุใดจึงมีการเปลี่ยนแปลงคำตอบดังกล่าว และผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า วิธีการสัมภาษณ์นั้นจะมีขีดจำกัดในตัวเองอยู่เสมอคงปัญหาที่กล่าวมา ดังนั้น จำเป็นต้องใช้การดูบริบทประกอบด้วย หรือต้องใช้การวิเคราะห์เนื้อหาประกอบด้วย เป็นต้น
- (iv) ผู้วิจารณ์มีความเห็นโดยทั่วไปต่อผลการวิจัยครั้งนี้ว่า งานวิจัยครั้งนี้ได้แสดงว่า “การใช้สื่อมวลชน” นั้น นอกจากจะมีเป้าหมายหลาย ๆ ประการตามที่ทฤษฎีสื่อมวลชนได้ระบุเอาไว้แล้ว ในกรณีของงานวิจัยชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นว่า การใช้สื่อมวลชนเป็นรูปแบบของการต่อสู้ที่ใช้ในการจัดการกับความขัดแย้งในสังคมอย่างสันติวิธี

(5) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาความคิดเห็นเรื่องปัจจัยด้านโครงสร้างสังคมและทัศนคติของคนไทยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการอินเทอร์เน็ต”

ผู้เสนอ : สมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ
 ผู้วิจารณ์ : คุณพงศ์ชาติ วชิโรภาสภรณ์

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารการสัมมนา)

เมื่อมองปรากฏการณ์โดยผิวเผิน ดูเหมือนทุกคนจะยอมรับความสำคัญของคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต แต่ผู้วิจัยซึ่งได้อาศัยแนวคิดของสำนัก Technology Determinism เป็นแนวทางได้ตั้งคำถาม

ถามว่า นี่เป็นความต้องการที่แท้จริงหรือ และโครงสร้างสังคมไทยและทัศนคติของคนไทยเป็นเงื่อนไขในทางบวกหรือลบต่อการเติบโตของอินเทอร์เน็ต การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีตัวนี้จะก่อให้เกิดผลกระทบอะไรบ้างต่อสังคม

ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะกลุ่มผู้ใช้อินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างของการวิจัยนี้ยังมีลักษณะกระจุกตัวมาก เช่น เป็นผู้ที่มีการศึกษาสูง มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพฯ และรูปแบบการใช้ก็เป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพมากนัก ลักษณะดังกล่าวจะยังคงเป็นแนวโน้มต่อไปในอนาคต ส่วนเรื่องผลกระทบนั้น ความคิดเห็นของกลุ่มผู้ใช้และผู้เชี่ยวชาญอินเทอร์เน็ตเห็นว่า สื่อตัวใหม่จะมีผลกระทบต่อด้านเศรษฐกิจมากที่สุด และมีผลต่อการเมืองน้อยที่สุด

ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ว่า เพราะเหตุใดสังคมไทยจึงมีลักษณะการพึ่งพิงเทคโนโลยีอย่างมาก และเหตุใดการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ จึงเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพพร้อมกับได้นำเสนอข้อเสนอแนะบางประการ เช่น การกระจายเทคโนโลยี และการปรับปรุงระบบการฝึกอบรมการใช้เทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (พงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์)

- (i) ผู้วิจารณ์ได้เสนอว่า ในการพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการรับและการใช้อินเทอร์เน็ตนั้น ผู้วิจัยน่าจะขยายปัจจัยต่าง ๆ ที่มาจากสภาพการณ์ที่เป็นจริงของสังคมไทย เช่น

- เรื่องโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งสังคมไทยถูกจำกัดด้วยระบบผลประโยชน์
- เรื่องโครงสร้างทางการเมือง เช่น ความไม่ต่อเนื่องของรัฐบาล
- เรื่องเป้าหมายของสังคมในการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ชัดเจน
- เรื่องระบบการเรียนการสอนเทคโนโลยีใหม่ ๆ ทั้งเรื่องคอมพิวเตอร์ และเรื่องภาษา ซึ่งจะสร้างผลกระทบต่อไป คือ การเป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรม

- (ii) ในการตอบคำถามว่า การเกิดอินเทอร์เน็ตนั้นสอดคล้องหรือตอบรับความต้องการของสังคมหรือเปล่า ควรแยกแยะให้ละเอียดมากขึ้นว่า ส่วนที่ตอบสนองได้ทั้งหมดคืออะไร ที่ตอบสนองได้บางส่วนคืออะไร และส่วนที่ตอบสนองไม่ได้คืออะไร

- (iii) ผู้วิจารณ์ได้เสนอแนะให้ศึกษาปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ของการใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทย เช่น Internet Cafeเมื่อทำความเข้าใจถึงสถานภาพและการใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทยในอีก Approach หนึ่ง

สรุปข้อคิดเห็นและข้อวิจารณ์โดยทั่วไปจากที่ประชุม

(1) ข้อคิดเห็นโดยทั่วไป

- (1.1) การเชื่อมโยงจาก Micro สู่ Macro ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้แสดงความคิดเห็นว่า งานวิจัยทั้ง 5 เรื่องเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ทางสื่อสารมวลชนซึ่งเป็นระบบย่อย / สถาบันหนึ่งในสังคม ทำอย่างไรจะเชื่อมโยงปรากฏการณ์ดังกล่าวเข้ากับโครงสร้างด้าน เศรษฐกิจ-สังคม ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการทำ Abstraction เช่น นิตยสารแบบทุน การ บริโภคแบบทุน และสื่อมวลชนได้ทำให้เรื่องดังกล่าวกลายเป็นปกติธรรมดาได้อย่างไร อันมีนัยยะว่า สื่อได้เล่นบทบาทเป็นผู้ช่วยธำรงรักษาระบบที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบันอย่างไร

ในอีกด้านหนึ่ง จำเป็นต้องมองพื้นที่ในอีกด้านหนึ่งว่า ชีดจำกัดของกลไก / สถาบันนี้มีอยู่ใน เนื้อหาแบบไหน คนกลุ่มใด เช่น พื้นที่และการใช้สื่อของชาวนาเป็นอย่างไร ซึ่งควรที่จะ ศึกษาขยายออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาภาพในลักษณะของ Macro นั้น นอก จากจะมองให้กว้างในแง่ Space แล้ว ควรมองขยายออกไปในมิติของ Time คือการศึกษา ในเชิงประวัติศาสตร์ด้วย

- (1.2) การทบทวนทฤษฎีวิพากษ์ คุณวิริยะ สว่างโชติ (นักวิจัยอิสระ) เสนอว่า เนื่องจากกลุ่ม ทฤษฎีวิพากษ์ในเรื่องสื่อมีความหลากหลายมาก เช่น Critical Theory (บางกลุ่ม) จะ วิพากษ์สื่อเป็นหลัก แต่ Cultural Studies จะวิพากษ์ / ศึกษาผู้รับสารเป็นหลัก หลาย ทฤษฎีให้ความหมายคำว่า Mass Culture และ Popular Culture แตกต่างกัน การศึกษา Encoding / Decoding ในแต่ละทฤษฎีแตกต่างกันอย่างมาก เพราะฉะนั้น ควรที่จะมีการ ถกเถียงทางทฤษฎีเสียก่อนที่จะมาถึงขั้นนำมาใช้ในงานวิจัยทั้ง 5 ชิ้น เพราะแต่ละแนว ทางของทฤษฎีจะมากำหนดวิธีการวิจัยด้วย

- (1.3) แนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" คุณพีระ ลีวลม (มhitล) เสนอว่า เนื่องจากงานวิจัยทุกชิ้นใช้ แนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" เป็นหลักเพราะเป็นหัวใจของทฤษฎีวิพากษ์ แต่ผู้วิจารณ์มีความ เห็นว่า แนวคิดนี้น่าจะเป็น "กับดักของ Marx" เพราะ Marx ได้สร้างขึ้นมาเพื่อจะให้มีการ ต่อสู้กันโดยใช้กลยุทธ์ "การถือเอาถือเรา" แต่ปัจจุบันแนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" ได้หลุดออกไป จากปรากฏการณ์ทางสังคมและความคิดของตนแล้ว ดังนั้น การที่สำนักทฤษฎี วิพากษ์นำมาใช้อีก จึงควรพิจารณาว่าเหมาะสมหรือไม่

(2) ข้อคิดเห็นต่องานวิจัยของอารยา

- (2.1) ในงานวิจัยเรื่อง "ภาพลักษณ์" นั้น ทำไมจึงให้ความสนใจแก่ผู้รับสาร แต่กลับไม่เน้นที่ ประเภท / ตัวสื่อ (Channel) ซึ่งมีความสำคัญแต่กลับเป็นจุดอ่อนของการศึกษาด้าน นิเทศศาสตร์ (ตรงกับข้อเสนอของ อ.สุภาพร ผู้วิจารณ์บทความ) ในประเด็นดังกล่าว

อารยา (ผู้วิจัย) ได้ตอบว่า ในงานวิจัยของตนไม่ได้เป็นการศึกษาเน้นเรื่องสื่อเป็นพิเศษ แต่ทว่าในงานวิจัยโดยทั่วไปของคณะนิเทศศาสตร์จะมีการศึกษาเรื่อง Channel อยู่ไม่น้อย

(2.2) เนื่องจากผู้วิจัยศึกษากรณีผู้ร้ายกลับใจซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียง (Celebrity) แต่ถ้าศึกษากรณีของผู้ร้าย - วีรบุรุษธรรมดาที่ไม่มีชื่อเสียงมาก่อน เช่น สุชาติ (ผู้ลอบลงเป็นร่างทรงแล้วมาเล่าเบื้องหลัง) จะพบว่า สาธารณะมีปฏิกิริยาตอบรับที่แตกต่างกันมาก จึงควรมีการศึกษาขยายมาในกรณีนี้ รวมทั้งประเด็นที่สร้างตัวมาเป็นวีรบุรุษ เช่น ด้านศาสนา เพื่อที่จะได้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนในการสร้างภาพลักษณ์บุคคลสำคัญ ๆ ของสังคม

(3) ข้อคิดเห็นต่องานของพัสนัย

(3.1) รูปแบบการสื่อสาร คุณธรรค์ ลิ้มปัทมปาณี (ไทยรัฐ) เสนอว่า รูปแบบการสื่อสารทางการเมืองของชนชั้นกลางที่ศึกษานั้น ยังขาดรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญมาก คือ รูปแบบการสื่อสารกลับมาทางโทรศัพท์ ซึ่งเป็นเวทีทางการเมืองที่ถูกใช้มากและมีประสิทธิภาพอย่างรวดเร็ว รวมทั้งได้ผลอย่างยิ่งในการควบคุมทิศทางของหนังสือพิมพ์

(3.2) แนวคิดเรื่อง "ชนชั้นกลาง" อ.ณรงค์ เพชรประเสริฐ (จุฬาฯ) แสดงทัศนะว่า เรื่อง "ชนชั้นกลาง" เป็นเรื่องที่ซับซ้อนและสับสน เช่นเดียวกับเรื่อง "ชนชั้น" ที่อาจจะจัดว่ามีหรือไม่ก็ตามแต่คำนิยามของแต่ละทฤษฎี ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อ ๆ ไป ควรจะจำแนกแยกแยะประเภทย่อยของชนชั้นกลางให้ละเอียดกว่านี้ เช่น พวก White Collar พวก Upper-new middle class พวก Old-middle class เป็นต้น เพราะในแต่ละกลุ่มย่อย มีความแตกต่างกัน

(3.3) การแก้ไขจุดอ่อนของวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ อ.ณรงค์ เพชรประเสริฐ เสนอว่า การวิจัยของพัสนัยที่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพนั้น อาจจะมีข้อเด่นเรื่องการเข้าใจข้อมูลอย่างลุ่มลึก แต่ก็ยังมีข้ออ่อนในเรื่องการสรุปรวม ดังนั้นจึงควรเสริมด้วยการสำรวจแบบเล็ก ๆ (Minisurvey) ประกอบด้วยเสมอ

(4) ข้อคิดเห็นต่องานของนิภาพรรณ คุณวิริยา สว่างโชติ เห็นว่า งานวิจัยเรื่องนิภาพรรณซึ่งใช้แนวคิดเรื่องหน้าที่ของสื่อมวลชน (รายการสุขภาพทางโทรทัศน์) กับคนในแต่ละชนชั้นนั้น นำมาสู่ข้อสรุปอะไรกันแน่ ระหว่างคำตอบที่ว่า "สื่อมวลชนรับใช้คนแต่ละชนชั้นไม่เท่ากัน" กับ "สื่อมวลชนทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมทางสุขภาพของคนแต่ละชนชั้นให้เหมือนเดิม"

(5) ข้อคิดเห็นต่องานของสมคิด

(5.1) ผลกระทบของอินเทอร์เน็ตต่อสังคมไทย คุณพีระ ลีวลม (มหิดล) มีข้อวิจารณ์ต่อข้อสรุปของงานวิจัยเรื่องผลกระทบของอินเทอร์เน็ตที่ผู้วิจัย (สมคิด) เห็นว่าไม่ค่อยจะมีผลกระทบนั้น ผู้วิจารณ์กลับมีความเห็นว่า สื่ออินเทอร์เน็ตจะเข้ามาเชื่อมรอยโหว่ทางอารยธรรมที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ในสังคมดั้งเดิม สื่อพื้นบ้านได้ทำหน้าที่สร้างความเป็นชุมชน ซึ่งมาสูญสลายไปในยุคของสื่อมวลชน แต่ในยุคของอินเทอร์เน็ต จะเป็นการย้อนกลับมาสร้างชุมชนแบบใหม่ด้วยความเจริญทางเทคโนโลยี เช่น กลุ่มผู้ที่มีความสนใจร่วมกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็น "นวัตกรรมใหม่เพื่อสร้างของเก่า" เช่นเดียวกับข้อวิจารณ์ของคุณธิติมา รุญเจริญ (จุฬาฯ) มีความเห็นว่า อินเทอร์เน็ตเป็นทางเลือกใหม่ของคนในสังคมที่ให้มากกว่าการสื่อสารแบบเดิม ๆ ที่มีข้อจำกัดมากมาย ดังนั้น คนน่าจะมีความสุขและมีเสรีภาพมากขึ้นที่ได้ใช้อินเทอร์เน็ต

รายละเอียดของผู้วิจารณ์วิจัย

(1) อ.สุภาพร โพธิ์แก้ว

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากมหาวิทยาลัย Macquarie ออสเตรเลีย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของเหตุการณ์พฤษภาทมิฬในโทรทัศน์ออสเตรเลีย”

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(2) รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ

จบปริญญาเอกด้านเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยปารีส ประเทศฝรั่งเศส เป็นอาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจุบัน กำลังบุกเบิกงานสอนและงานวิจัยเรื่อง Economic of Information และแบบแผนการบริโภค

(3) ผศ.ดร.ชนินทร์ วโรทัย

จบปริญญาเอกด้านสาธารณสุข ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล และเป็นนักวิจัยในโครงการเรื่องสาธารณสุขมูลฐานในปี 2000 ของ WHO

(4) อ.กฤษณ์ ทองเลิศ

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ การสื่อสารทางการเมืองในสื่อมวลชน”

ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยคณบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

(5) คุณพงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ระบบการสื่อสารข้อมูลผ่านระบบ BBS ในประเทศไทย”

ปัจจุบันเป็นเจ้าหน้าที่ตำแหน่ง senior researcher ของบริษัท Show-Ads

รายงานแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ที่จะดำเนินการต่อไป

แนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ในอนาคต

การวางแผนทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์เกิดมาจากการสรุปผลการทำงานร่วมกับนิสิตทั้ง 5 ท่าน ที่ได้รับทุนสนับสนุนของ สกว. ในปี 2540 นี้ โดยทั้งผู้รับผิดชอบโครงการ (ดร.กาญจนา แก้วเทพ) และนิสิตผู้เข้าร่วมโครงการมีความเห็นว่า ควรจะได้มีการจัดทำโครงการนี้ต่อไปในอนาคต เนื่องจากประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้ คือ

(ก) ตัวนิสิตผู้ทำวิทยานิพนธ์เอง ได้รับการฝึกฝนให้รู้จักการมีความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ อันเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งสำหรับการเป็นนักสื่อสารมวลชน

(ข) ได้มีการนำเสนอสำนักคิดที่หลากหลายมากขึ้นในการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์

อย่างไรก็ตาม เพื่อปรับปรุงการจัดทำโครงการนี้ให้ดียิ่งขึ้นในอนาคต ทางโครงการจะดำเนินการดังนี้

(1) การบ่มเพาะทางทฤษฎี

นิสิตผู้เข้าร่วมโครงการมีความเห็นว่า แม้ว่าโครงการนี้จะมีข้อดีตรงที่เปิดโอกาสให้นิสิตได้ฝึกฝนทฤษฎี และมีการนำเอาทฤษฎีมาใช้ในการวิจัยอย่างจริงจัง แต่ข้อจำกัดก็คือ นิสิตยังไม่มี ความแตกฉานในทฤษฎี เนื่องจากไม่มีการเรียน Critical Theory ในหลักสูตร ชาติดาราพื้นฐาน (โดยเฉพาะ ภาษาไทย) ที่จะช่วยย่อเวลาในการทำความเข้าใจ ทำให้นิสิตต้องทำงาน 2 อย่างไปพร้อม ๆ กัน คือ ทั้งพยายามทำความเข้าใจทฤษฎี และนำเอามาใช้

ดังนั้น แนวทางในอนาคต จะต้องขยายเวลาในช่วงการบ่มเพาะทางทฤษฎีให้มากขึ้น (ในครั้งที่ผ่านมามีการทำกลุ่มศึกษาเรื่องทฤษฎีวิพากษ์จำนวน 9 ครั้ง แต่ก็ยังไม่เพียงพอ) อาจารย์ที่ปรึกษาจะต้องแนะนำให้นิสิตลงทะเลเบียนเรียนวิชา Individual Study ประมาณ 2-3 หน่วยกิต เพิ่มเติมเป็นพิเศษ ก่อนจะลงมือทำวิทยานิพนธ์

ในส่วนของอาจารย์ที่ปรึกษา จะต้องพยายามผลิตเอกสารสรุป Critical Theory (ซึ่งยังมีอยู่น้อยมากแทบนับชิ้นได้) ออกมาช่วยนิสิตบ้าง ซึ่งผลจากการทำโครงการครั้งที่ 1 นี้ ข้อกำหนดของ สกว. ที่ให้มีการเขียนเอกสารสรุปผลการวิจัยก็เป็นเงื่อนไขที่ดียิ่งยิ่งสำหรับการผลิตงานเขียนที่จำเป็นต้องใช้เป็นประโยชน์

(2) การกำหนดขอบเขตของทฤษฎี

ในโครงการปี 2540 นี้ ผู้รับผิดชอบของโครงการฯ ได้เปิดกว้างให้มีการเลือกทฤษฎีย่อย ๆ ในกลุ่ม Critical Theories อย่างอิสระ โดยถือเอาหัวข้องานของนิสิตเป็นเกณฑ์ และเปิดให้นิสิตเลือกหัวข้อที่สนใจได้อย่างเสรี วิธีการแบบนี้แม้จะมีข้อดีตรงที่มีขอบเขตกว้างขวาง แต่ก็มีจุดอ่อนตรงที่ลงลึกไม่ได้ ดังนั้นสำหรับแนวทางในอนาคต ทางโครงการจะกำหนดขอบเขตของทฤษฎีย่อยของกลุ่ม Critical Theories ให้แน่นอน

หลังจากที่ได้สำรวจดูทฤษฎีย่อยทั้งหมดแล้ว ผู้รับผิดชอบโครงการฯ มีความสนใจในกลุ่ม Critical Cultural Studies ของสำนัก Birmingham เป็นพิเศษ เนื่องจาก

- สำนักนี้มีแนวทางที่ให้ความสนใจความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของประชาชน และสื่อมวลชนเป็นพิเศษ
- สำนักนี้มีทัศนะในทางที่เป็นบวกมากขึ้นต่อสื่อมวลชน ดังนั้น นอกจากจะวิพากษ์วิจารณ์แล้ว ยังมีข้อเสนอแนะสำหรับสื่อมวลชนอีกด้วย
- มีนักคิดรุ่นใหม่ ๆ ที่ผลิตงานวิจัยออกมาอย่างมากมายที่สามารถจะนำมาศึกษาเพื่อใช้เป็นแนวทางได้

หากมีการระบุขอบเขตว่า ทางโครงการจะให้ความสนใจศึกษาเฉพาะแนวคิดของสำนัก Birmingham แนวทางการวิจัยของสำนักนี้จะเน้นวิธีการวิจัยแบบวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ควบคู่กับการศึกษาผู้รับสาร (Audience Analysis) ที่เป็นแนวทางการวิจัยที่ยังมีไม่มากนักในวงการนิเทศศาสตร์ของไทย นี่ก็จะเป็นประโยชน์ทั้งต่อการสร้างองค์ความรู้ในวงวิชาการ และความเข้าใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับสารกับตัวสารในภาคปฏิบัติของวงวิชาชีพ

(3) การกำหนดหัวข้อการวิจัย

ในการทำวิจัยที่ผ่านมาได้ให้นิสิตเลือกหัวข้อการวิจัยอย่างเป็นอิสระ (ส่วนใหญ่ นิสิตตามภูมิหลังของการศึกษา และการทำงาน และความสนใจของตนเองเป็นหลัก) วิธีการเช่นนี้ทำให้นิสิตมีบริเวณของความสนใจร่วมกันอยู่น้อย เพราะต่างคนต่างทำกันไปคนละเรื่อง ในอนาคต หากเป็นไปได้ทางโครงการฯ จะเป็นฝ่ายกำหนดหัวข้อ / ประเด็นที่จะศึกษา (Area of Study) ให้แคบเข้า โดยอาจจะเลือกจากประเด็นปัจจุบันที่กำลังอยู่ในความสนใจ (Current Issues) ซึ่งจะทำให้ง่ายต่อการเก็บข้อมูล หรืออาจจะศึกษาต่อยอดไปจากหัวข้อวิจัยทั้ง 5 ข้อที่ได้ทำมาแล้ว อย่างไรก็ตาม แนวทางการกำหนดหัวข้อนี้นักต้องพิจารณาดูระดับความสามารถของนิสิตที่จะมาเข้าโครงการด้วย

(4) การผสมผสานวิธีการวิจัย

บทเรียนจากการทำโครงการรุ่นที่ 1 พบว่า การวิจัยด้วย Critical Theories ควรจะใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพผสมผสานกัน ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนนิสิตที่เข้าโครงการให้เชี่ยวชาญที่จะใช้เครื่องมือวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ

(5) การคัดเลือกกรรมการวิทยานิพนธ์

ข้อเสนอแนะประการหนึ่งจากการสัมมนาเสนอผลงานวิจัยโครงการทฤษฎีสำนักกวีพากษ์ที่น่าจะพยายามนำมาปรับปรุงก็คือ ในการศึกษาเรื่องของสื่อมวลชนนั้น จะต้องให้เชื่อมโยงกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ-สังคม (Micro-Macro Link) และทางโครงการฯ พบว่า บทบาทของคณะกรรมการคณบดีวิทยานิพนธ์จะช่วยให้ได้มาก เช่น เมื่อนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์มาอ่านงานวิจัยเรื่อง "มิติการบริโภคในสื่อ" จะมองเห็นภาพระดับมหภาค ดังนั้น การคัดเลือกคณะกรรมการคณบดีวิทยานิพนธ์ จะต้องมีส่วนมองที่หลากหลาย และคำนึงถึงเรื่อง Micro-Macro Link ให้มากขึ้น

(6) การวางแผนการทำงาน และการจัดสรรเวลา

จากบทเรียนที่ผ่านมา พบว่า การทำงานวิจัยที่ใช้ Critical Theories นั้น จะมี 3 ช่วงเวลา คือ ขั้นตอนการเตรียมความคิดทางทฤษฎี ขั้นตอนการเก็บข้อมูล และขั้นตอนการวิเคราะห์-อภิปรายผล ใน 3 ช่วงเวลานี้ การวิจัยแบบ Empirical มักจะจัดสรรเวลาให้กับขั้นตอนการเก็บข้อมูลมากกว่าอีก 2 ขั้นตอน แต่การวิจัยแบบ Critical จะต้องจัดสรรเวลาทั้ง 3 ขั้นตอนให้ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะในขั้นตอนการวิเคราะห์-อภิปรายผล

เพื่อให้แนวทางทั้ง 6 ประการนี้เป็นไปได้ในอนาคต ผู้รับผิดชอบโครงการฯ จะเริ่มประกาศรายละเอียดของโครงการให้นิสิตปริญญาโท ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ ที่กำลังเรียนอยู่ชั้นปี 1 เทอมต้น เข้ามาร่วมโครงการ ในขั้นตอนของการเตรียมตั้งแต่เดือน ม.ค. 2541 โดยน่าจะมีตารางเวลา การทำงานคร่าว ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับตารางเรียนของนิสิตดังนี้

ม.ค. - มี.ค. 41	:	แสวงหาผู้สนใจเข้าร่วมโครงการ
ม.ค. - มิ.ย. 41	:	นิสิตเตรียมตัวอ่านทฤษฎี และสำรวจหัวข้อ
มิ.ย. - ส.ค. 41	:	นิสิตเขียน Proposal พร้อมลงทะเบียนเรียน Individual Study
ก.ย. 41 - ธ.ค. 41	:	เก็บข้อมูลการวิจัย
ม.ค. 42 - พ.ค. 42	:	วิเคราะห์ และเขียนงานวิจัย
(ขยายระยะเวลาทำงานออกไปเป็นประมาณ 1 ปี 6 เดือน)		

รายงานสรุปประเด็นข้อคิดเห็นจาก
งานสัมมนาโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์
ณ ห้องประชุมเทียม โชควัฒนา คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันที่ 13 พฤศจิกายน 2540

หลังจากที่นิสิตปริญญาโทคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 5 ท่าน ได้จัดทำวิทยานิพนธ์ที่ได้ทุนสนับสนุนจาก สกว. (กุมภาพันธ์ 2540 - กรกฎาคม 2540) ในโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ ผู้รับผิดชอบโครงการได้จัดให้มีการเสนอผลงานวิจัยต่อที่ประชุมวิชาการตามข้อตกลงที่ได้จัดทำไว้กับสกว. พร้อมทั้งมีผู้ให้ความคิดเห็นต่องานวิทยานิพนธ์ดังกล่าว (ตามรายละเอียดของโครงการสัมมนาที่ได้แนบมา)

บัดนี้ งานสัมมนาดังกล่าวได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ 2 ประการ ที่ได้ตั้งไว้ กล่าวคือ นิสิตทั้ง 5 ท่านได้นำเสนอสรุปสาระสำคัญของงานวิจัยที่ได้ศึกษา หลังจากนั้น ได้มีผู้เชี่ยวชาญในแต่ละหัวข้อการวิจัยได้แสดงความคิดเห็นต่องานวิจัยทั้งในเรื่องงานวิจัย ผลการวิจัย ข้อเด่น และข้อด้อยของการวิจัย ประโยชน์ของงานวิจัย รวมทั้งข้อเสนอแนะ พร้อมกันนั้นได้มีผู้เข้าร่วมสัมมนาแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม

สำหรับผู้เข้าร่วมงานสัมมนาครั้งนี้มีประมาณ 100 ท่าน (ข้อมูลจากเอกสารลงทะเบียน) ประกอบด้วย

- คณาจารย์และนิสิตระดับปริญญาโทและตรี จากมหาวิทยาลัยที่มีการจัดสอนวิชาสาขาสื่อมวลชนและสังคมศาสตร์ทั่วไปประมาณ 9 แห่ง
- บุคลากรที่เป็นสื่อมวลชนที่เป็นหนังสือพิมพ์ประมาณ 10 ฉบับ จากโทรทัศน์ 3 ช่อง
- บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจ

ผู้รับผิดชอบโครงการได้จัดทำเอกสารฉบับสมบูรณ์ (ประกอบด้วยบทความทฤษฎี และสรุปรายงานผลการวิจัยจำนวน 11 บทความ) จำนวน 50 เล่ม เพื่อจัดส่งให้นักวิชาการที่มีความสนใจเรื่องสื่อมวลชน และทฤษฎีวิพากษ์ และได้จัดทำเอกสารประกอบการสัมมนา ที่ประกอบด้วยสรุปรายงานผลการวิจัยจำนวน 6 บทความ) จำนวน 100 ชุด แจกแก่ผู้เข้าร่วมสัมมนา

สรุปประเด็นสำคัญ ๆ จากการสัมมนา

(1) วิทยานิพนธ์เรื่อง "ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน"

ผู้เสนอ : รตท. หญิง อารยา ถาวรวันชัย (นิสิตในโครงการ)
 ผู้วิจารณ์ : อ. สุภาพร โพธิ์แก้ว

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (อารยา) ได้กล่าวถึงทฤษฎีหลัก ๆ ที่นำมาใช้ในการวิจัย คือ ทฤษฎีเรื่องภาพลักษณ์ในส่วนของการศึกษาทฤษฎีนั้นได้นำเอาทฤษฎี Cultural Studies ของ S. Hall ที่เป็นเรื่องการเข้ารหัสและถอดรหัสในสื่อมวลชน (Encoding & Decoding Study)

ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่าการเปลี่ยนท่าทีของสื่อมวลชน เช่น โทษทัณฑ์และนิตยสารในการนำเอาบุคคลที่เคยกระทำความผิดเช่น หนู เชิญยิ้ม และ สุริยัน ศักดิ์โรตง มานำเสนอในลักษณะของ "วีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจ" นั้น สื่อมวลชนสามารถใส่รหัสจนกระทั่งผู้รับสารสามารถถอดรหัสได้ความหมายตามที่ผู้ส่งสารต้องการ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังคงยืนยันตามคำอธิบายของ S. Hall ว่า การที่ผู้รับสารถอดรหัสได้ดังนั้น มิใช่เพราะผู้รับสารมีลักษณะ Passive หากแต่เป็นเพราะปัจจัยอื่น ๆ ประกอบกัน เช่น ความเชี่ยวชาญของผู้ส่งสาร ความชอบธรรมและกระบวนการทำงานของโทรทัศน์รวมทั้งโครงสร้างค่านิยมที่เป็น "การให้อภัยโหด" ของสังคมไทย

ดังนั้นเพื่อตรวจสอบทฤษฎีของ S. Hall ในเรื่องความแตกต่างในหมู่ผู้รับสารว่าจะมีผลต่อความแตกต่างในการตีความหมาย ผู้วิจัยก็พบว่าแม้ว่า ผู้รับสารทั้ง 4 กลุ่มคือ นักเรียน ครู ผู้คุม นักโทษ และพระภิกษุ จะเห็นด้วยกับการเสนอภาพลักษณ์ของสื่อมวลชน แต่ทว่าก็ยังมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันระหว่างผู้รับสารทั้ง 4 กลุ่ม เช่น ความเชื่อใจในการกลับใจในระหว่างกลุ่มผู้คุม นักโทษ กลุ่มพระภิกษุ

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (อ.สุภาพร โพธิ์แก้ว)

- (i) ผู้วิจารณ์ตั้งข้อสังเกตว่า งานวิจัยเรื่อง "ภาพลักษณ์" ของอารยานี้สามารถให้ภาพรวมของกระบวนการสื่อสารได้ เพราะศึกษาอย่างครบวงจรตั้งแต่ผู้ส่งสาร - เนื้อหาสาร - ช่องทาง - ผู้รับสาร
- (ii) จากทฤษฎีเรื่อง "ภาพลักษณ์" ที่กล่าวว่าสื่อมวลชนมีความสามารถทำให้ "From Hero to Celebrity" นั้น ผู้วิจารณ์ตั้งคำถามว่า ในขณะที่โลกแห่งความเป็นจริงนั้น มี "ปริมาณผู้ร้ายกลับใจ" จำนวนมากมาย แต่เกณฑ์ที่สื่อมวลชนใช้เลือก "ผู้ร้ายกลับใจ" บางคนไป พอกภาพลักษณ์ให้กลายเป็นวีรบุรุษนั้นน่าจะต้องเป็น "ผู้ร้ายกลับใจที่มีชื่อเสียง" ด้วยเป็นเกณฑ์สำคัญ

เพื่อตรวจสอบคำถามดังกล่าว ในการศึกษาครั้งต่อไป อาจจะขยายกรณีศึกษาออกไปถึงกรณีของ “ผู้ร้ายกลับใจที่กำลังสร้างชื่อเสียง” (ยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก) เพื่อดูว่าสื่อมวลชนมีวิธีการเข้าห้อย่างไร แตกต่างไปจากกรณีที่ได้วิจัยมาหรือไม่

- (iii) แม้ว่าผู้วิจัยจะได้ศึกษา Sender / Message / Receiver อย่างค่อนข้างละเอียด แต่การวิจัยครั้งนี้ยังไม่ค่อยแยกแยะความแตกต่างระหว่าง Channel หรือ Media กล่าวคือไม่ได้แยกแยะว่ารหัสที่ใช้หรือโทรทัศน์แตกต่างจากรหัสที่ใช้ในสื่อวิทยุหรือไม่ ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรจะวิเคราะห์แง่มุมนี้ด้วย
- (iv) ในเรื่องระดับของการเข้ารหัสสามารถแบ่งได้เป็นระดับต่าง ๆ อย่างน้อยตามระดับ (ตามแบบจำลองของ J. Fislee) คือ ระดับความเป็นจริง (Reality) ระดับภาพตัวแทน (Representation) และระดับอุดมการณ์ (Ideology) ในงานวิจัยของอารยา ได้ให้ความสนใจกับการเข้ารหัสระดับการสร้างภาพตัวแทนอย่างมาก ทั้ง Technical Code หรือ Narrative Code แต่ทว่าไม่ค่อยตอกย้ำถึงการเข้ารหัสระดับอุดมการณ์เท่าใดนัก เช่น การตอกย้ำอุดมการณ์ว่า ทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ค่านิยมการให้อภัย ฯลฯ ในงานวิจัยขั้นต่อ ๆ ไป การเจาะลงระดับให้มากขึ้น
- (v) ผู้วิจารณ์ตั้งคำถามว่า ในการศึกษาผู้รับสารนั้น มีปัญหาการวิจัย ในขณะที่ผู้รับสารสามารถยอมรับ “ผู้ร้ายกลับใจ (ที่มีชื่อเสียง)” ในจอโทรทัศน์ได้ แต่ผู้รับสารจะสามารถยอมรับ “ผู้ร้ายกลับใจ(ที่ไม่มีชื่อเสียง)” แต่อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง ข้าง ๆ บ้านของเราเองได้หรือไม่ คำตอบว่า “ไม่ / ไม่ได้” จะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของผลกระทบ (Impact) ที่สื่อมวลชนมีต่อผู้รับสารและเหตุผลเบื้องหลังการตอบรับนั้นคืออะไร นี่น่าจะเป็นประเด็นปัญหาการวิจัยที่สามารถจำศึกษาได้อีกต่อไป

(2) วิทยานิพนธ์เรื่อง “มิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง”

ผู้เสนอ : วรินทรา ไกยรวงศ์
 ผู้วิจารณ์ : รศ.ดร. กนกศักดิ์ แก้วเทพ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (วรินทรา) ได้ตั้งคำถามหลัก ๆ กับเรื่องบทบาทหน้าที่ของนิตยสารกับสังคมปัจจุบันที่กำลังอยู่ในยุคสังคมนิโภคว่า ภายใต้เงื่อนไขสังคมดังกล่าว นิตยสารได้ถูกมอบหมายให้ทำหน้าที่บทบาทอะไรบ้าง และบทบาทที่ผู้วิจัยสนใจมากที่สุดคือ เรื่องการสร้างแบบแผนการบริโภคให้แก่ผู้คนในสังคม

Dr. J. Baudóillard

ผู้วิจัยได้อาศัยทฤษฎีเรื่องสังคมบริโภคนิยมของ R. Williams และการวิเคราะห์ตรรกวิทยาของการบริโภคของ J. Baudóillard นักทฤษฎีวิพากษ์สาย Post-Modernism มาวิเคราะห์นิตยสาร 3 เล่ม คือ ดิฉัน แพรวสุดสัปดาห์ และขวัญเรือน ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่า หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของนิตยสารในปัจจุบัน คือการวางแบบแผนการบริโภคให้แก่ผู้อ่านแต่ละกลุ่ม และภายใต้สังคมที่ขั้นตอนการผลิตแบบมวลชน (Mass Production) นั้น ทำให้สินค้าทุกชนิดออกมาเหมือนหน้าตาเหมือนกัน แต่ในขั้นตอนการบริโภค ผู้บริโภคจะเกิดความรู้สึกแตกต่างเนื่องจากผู้บริโภคไม่ได้บริโภคตัวสินค้า (เช่น กระเป๋าใบหนึ่ง) หากแต่ได้บริโภคสัญลักษณ์เป็นหลัก (ยี่ห้อของสินค้า) แบบแผนการบริโภคนิตยสารดังกล่าวช่วยให้สังคมบริโภคนิยมดำรงอยู่ต่อไปได้โดยมีสื่อมวลชน เช่นนิตยสารเป็นกลไกสำคัญ

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ)

- (i) ผู้วิจารณ์เห็นประโยชน์ของการนำทฤษฎีวิพากษ์มาใช้ในการวิจัยอย่างมาก ทั้งนี้เพราะจุดอ่อนของทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ มักจะมีแต่การแสดงความคิดเห็นตกเถียงอภิปรายแต่ไม่ค่อยมีการนำมาพิสูจน์ด้วยการเก็บหลักฐานข้อมูล การนำเอาทฤษฎีมาใช้ซึ่งแม้ต้องอาศัยความกล้าหาญและความตั้งใจของผู้วิจัย แต่ก็ช่วยให้เห็นมิติที่ไม่เคยถูกมองมาก่อนได้
- (ii) สำหรับงานวิจัยของวรินทรานั้น แม้จะเลือกนิตยสาร 3 ฉบับ โดยมีเกณฑ์ที่แน่ชัด (เป็นตัวแทนของกลุ่มผู้อ่านคนละกลุ่ม) แต่ส่วนที่ผู้วิจัยมองข้ามไปก็คือบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่นิตยสารแต่ละเล่มถือกำเนิดขึ้นมา ซึ่งจะช่วยอธิบายหน้าตาและหน้าที่รวมทั้งกลุ่มผู้อ่านได้ เช่น แพรวสุดสัปดาห์ เกิดในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ เกิดคนรุ่นใหม่ที่มีกำลังซื้อ เป็นต้น
- (iii) ในการวิเคราะห์เนื้อหาที่อยู่ในโฆษณาของนิตยสาร ผู้วิจัยยังไม่ได้เจาะลึกลงไปในประเภทของสินค้าที่โฆษณา ซึ่งจะทำให้ทราบถึงความต้องการและความคาดหวังของกลุ่มผู้อ่าน ซึ่งอาจจะทำเป็นหัวข้อเฉพาะต่อไปสำหรับคอลัมน์โฆษณาอย่างเดี่ยว โดยเฉพาะผู้วิจารณ์สนใจกลุ่มผู้บริโภคที่ยังไม่ได้ทำงาน ยังหารายได้ไม่ได้ด้วยตนเอง หากแต่มีศักยภาพในการขอเงินคนอื่นมาซื้อสินค้า
- (iv) ในเรื่องการตีความ ควรจะวิเคราะห์ภาพของนิตยสารทั้ง 3 เล่มที่ได้จากการวิจัยโดยโยงเข้ากับกระแสอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์โดยทั่วไป เช่น นิตยสารทั้ง 3 เล่มมีลักษณะทวนกระแสเนื่องจากการเพิ่มหน้า เพิ่มราคา ในขณะที่สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ธุรกิจ กำลังล้มหายตายจากไป การวิเคราะห์เชื่อมโยงดังกล่าวจะทำให้เข้าใจเอกลักษณ์ของนิตยสารที่เลือกมาศึกษาให้ดีขึ้น
- (v) จากข้อค้นพบที่ว่า แบบแผนการบริโภคนั้นมีอยู่ 2 แบบ คือ การเลียนแบบการบริโภค (Imitation) และการสร้างและแสวงหาความแตกต่าง (Distinction) ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่าแบบแผนที่สองกำลังเป็นแบบแผนหลัก เช่น การโอ้อวดการบริโภค ควรมีการศึกษาเจาะลึกต่อไปในประเด็นดังกล่าว

(vi) การวิจัยนี้ช่วยให้บทเรียนแก่วิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ว่า การศึกษาเรื่องการบริโภคนั้น ไม่อาจจะทำได้ด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์ เช่น มูลค่าใช้สอย ราคาการแลกเปลี่ยนเท่านั้น หากแต่จะต้องใช้มุมมองของสาขาวิชาอื่น ๆ เช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา มานุษยวิทยา ฯลฯ เข้ามาช่วยในการศึกษาด้วย

(vii) การสำรวจปี ค.ศ. 1995 พบว่า มีนิตยสารสตรีถึง 32 ฉบับ ดังนั้นน่าจะมีการขยายตัวอย่างของการศึกษาให้กว้างออกไป เพื่อหาข้อสรุปว่า ผลการวิจัยครั้งนี้จะมีข้อเหมือนหรือข้อแตกต่างหรือสามารถสรุปรวม (Generalize) ได้มากน้อยเพียงใด

(3) วิทยานิพนธ์เรื่อง “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์”

ผู้เสนอ : นิภาพรณ สุศิริ
ผู้วิจารณ์ : ผศ.ดร. ชนิษฐ์ วัชรโรทัย

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (นิภาพรณ) เริ่มต้นด้วยการขยายคำนิยามของคำว่า “สุขภาพ” ให้กว้างขวางออกไปว่า มิใช่เป็นเพียงเรื่องสาธารณสุขเท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องของ เศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพตั้งแต่ขั้นตอนของการเกิดโรค การรับรู้ภาวะเจ็บป่วย และการรักษาบริการ นอกจากนั้นจากแง่มุมด้านนิเทศศาสตร์ ขาวสารมีบทบาทเป็นปัจจัยสำคัญด้านหนึ่งในการกำหนดภาวะสุขภาพที่ดี

โดยอาศัยทฤษฎีของนักสาธารณสุขแนววิพากษ์ เช่น L. Wallack ที่ตั้งคำถามกับหน้าที่ที่แท้จริงของโทรทัศน์ต่อสุขภาพของบุคคล ผู้วิจัยพบผลของการวิจัยว่าองค์กรผู้ผลิตทั้งที่เป็นรัฐและเอกชนต่างผลิตรายการสุขภาพทางโทรทัศน์คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ในรายการแบบมีชนชั้น ยังเป็นรายการของชนชั้นสูงมากกว่าชนชั้นล่าง นอกจากนั้นรูปแบบของรายการ (แบบมีความรู้ / แบบโฆษณา) จะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อแนวคิดการแพทย์แบบองค์รวมและแยกส่วน

ผลการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวกับผู้รับสารนั้น ผลการวิจัยสอดคล้องกับทฤษฎีของ Morley ที่ว่า ผู้รับสารจากแต่ละชนชั้นได้นำเอาประสบการณ์จริงในชีวิตมาเลือกรับสารจากโทรทัศน์ คนจนเลือกรับสารที่เน้นการรักษาตัวเองด้วยการซื้อยา ในขณะที่คนรวยเลือกรับคำแนะนำให้ไปหาแพทย์

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (ผศ.ดร. ชนิษฐ์ วัชรโรทัย)

(i) ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่างานวิจัยเรื่องนี้มีประโยชน์อย่างมาก เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่ออกแบบการศึกษาอย่างครบวงจร ทั้งวัดเนื้อหาและวัดด้วยว่าผู้รับสารรับรู้อย่างไร และได้ขยายแนวคิดด้านสุขภาพออกไปอย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งนำเอาตัวแปรที่สำคัญ ๆ เช่น

ชนชั้นมาใช้ ดังนั้นผลจากการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการให้ข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติได้ทันที ผู้วิจารณ์เห็นว่าเป็นงานที่บุกเบิกและสร้างสรรค์มาก

- (ii) อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนของงานวิจัยชิ้นนี้ ก็คือ ปัญหาในการวัดและการใช้เกณฑ์วัด เช่น การนับจำนวนของรูปแบบรายการความรู้และโฆษณาอย่างละเท่าๆ กัน ทั้งๆ ที่ความถี่ในการเผยแพร่ของรูปแบบโฆษณามีมากกว่า หรือการใช้เกณฑ์แบ่งประเภทของโรคโดยใช้เกณฑ์ของกระทรวงสาธารณสุขในปีพ.ศ. 2533 แต่ปัจจุบันสภาวะการณ์ที่เป็นจริงได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เช่น โรคความดันมิได้เป็นโรคของคนรวยแล้ว เพราะคนจนก็เป็นโรคนี้นี้มากขึ้น
- (iii) สำหรับในอนาคต ผู้วิจารณ์เสนอว่า การวิจัยในลักษณะนี้คือการติดตามผล (Monitor) บรรดารายการสุขภาพทางโทรทัศน์ว่าได้ทำหน้าที่ให้ความรู้ทางการแพทย์ว่าได้ทำอย่างถูกทิศทางและเป็นประโยชน์ต่อคนทุกชนชั้น โดยเฉพาะคนที่มีโอกาสน้อยในสังคมหรือไม่ ดังนั้นจึงควรมีการขยายขอบเขตของการศึกษาให้กว้างขวางออกไป (เช่น ช่วงเวลาของรายการ Sampling เนื้อหารายการ) และผู้วิจารณ์ได้เสนอให้ใช้เกณฑ์การแบ่งประเภทเนื้อหาให้ทันสมัยสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวทางสาธารณสุข เช่น ใช้ข้อบังคับ 14 ประการของการสาธารณสุขมูลฐานมาแทน เป็นต้น

(4) วิทยานิพนธ์เรื่อง "การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน"

ผู้เสนอ : พัทสนัย นุตาลัย
ผู้วิจารณ์ : อ. กฤษณ์ ทองเลิศ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารการสัมมนา)

ผู้วิจัย (พัทสนัย) ได้อาศัยแนวคิดของ A. Gramsci ที่เป็นการต่อสู้ทางด้านอุดมการณ์ในชีวิตประจำวันโดยเฉพาะปริณิชนของวัฒนธรรม เพื่อมาเจาะว่า ชนชั้นกลางของไทยที่เริ่มมีอำนาจพลังทางการเมืองในประชาสังคม (Civil Society) ได้เข้ามาเล่นการเมืองผ่านสื่อมวลชน (รูปแบบสำคัญของวัฒนธรรม) อย่างไร

ผลการวิจัยได้ยืนยันทฤษฎีของ Gramsci ที่ว่า ส่วนเสี้ยวหนึ่งของชนชั้นกลางที่เป็นกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นกลุ่มที่เอาจริงเอาจังที่สุดในการใช้สื่อหนังสือพิมพ์เพื่อ "เล่นการเมือง" ในรูปแบบการสื่อสารแบบต่าง ๆ ที่ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่ามียู่ 4 รูปแบบ คือ เป็นผู้รับสารอย่างเดียว ผู้รับสาร + ผู้รับสารในระบบการสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้รับสาร + ผู้ส่งสารในสื่อมวลชน และผู้รับสาร + ผู้ส่งสารในระบบเครือข่าย โดยที่กลุ่มตัวอย่างชนชั้นกลางเหล่านี้มีคุณสมบัติที่สำคัญคือ มีจิตสำนึกทางการเมืองอย่างสูง และมีความสามารถในการใช้สื่อมวลชนเป็นเวทีการต่อสู้ทางอุดมการณ์และความคิดของตนตามที่ Gramsci ได้กล่าวไว้

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (อ.กฤษณ์ ทองเลิศ)

- (i) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตกับกลุ่มตัวอย่าง เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แต่ใช้กลุ่มตัวอย่างเพียง 18 ท่าน ทำให้มีปัญหว่า จะสามารถสรุปรวม (Generalize) ได้ใหม่ว่า ทั้ง 18 ท่าน (ซึ่งค่อนข้างเป็นชนชั้นกลางที่มีความตื่นตัวทางการเมือง และมีความเข้าใจในเรื่องการใช้สื่อมวลชน) เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางทั่วไป เพื่อตอบคำถามดังกล่าว ผู้วิจารณ์ได้เสนอให้มีการนำเอาตัวแปรต่าง ๆ ที่พบจากการวิจัยครั้งนี้ไปขยายการออกแบบการศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงปริมาณต่อไป
- (ii) และเพื่อขยายขอบเขตของการศึกษาออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบ “การเล่นการเมืองผ่านสื่อมวลชน” ระหว่างชนชั้นล่างกับชนชั้นกลาง (และอาจรวมชนชั้นสูงด้วย) เพื่อเติมภาพการต่อสู้ทางความคิดและอุดมการณ์ระหว่างคนหลายกลุ่มในสังคมไทยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
- (iii) ในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัย ดังที่ผู้วิจัยพบปัญหาว่าในการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างคนเดียวกันหลาย ๆ ครั้ง จะพบว่า คำตอบในแต่ละครั้งที่ตรงกัน โดยที่ผู้วิจัยได้แก้ปัญหาด้วยการใช้คำตอบครั้งแรก ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่า ไม่ควรปล่อยให้ปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านเลยไป แต่ควรจะต้องตั้งข้อสังเกตว่า เพราะเหตุใดจึงมีการเปลี่ยนแปลงคำตอบดังกล่าว และผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า วิธีการสัมภาษณ์นั้นจะมีขีดจำกัดในตัวเองอยู่เสมอดังปัญหาที่กล่าวมา ดังนั้น จำเป็นต้องใช้การอุปปรมาประกอบด้วย หรือต้องใช้การวิเคราะห์เนื้อหาประกอบด้วย เป็นต้น
- (iv) ผู้วิจารณ์มีความเห็นโดยทั่วไปต่อผลการวิจัยครั้งนี้ว่า งานวิจัยครั้งนี้ได้แสดงว่า “การใช้สื่อมวลชน” นั้น นอกจากจะมีเป้าหมายหลาย ๆ ประการตามที่ทฤษฎีสื่อมวลชนได้ระบุเอาไว้แล้ว ในกรณีของงานวิจัยชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นว่า การใช้สื่อมวลชนเป็นรูปแบบของการต่อสู้ที่ใช้ในการจัดการกับความขัดแย้งในสังคมอย่างสันติวิธี

(5) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาความคิดเห็นเรื่องปัจจัยด้านโครงสร้างสังคมและทัศนคติของคนไทยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการอินเทอร์เน็ต”

ผู้เสนอ : สมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ
 ผู้วิจารณ์ : คุณพงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารการสัมมนา)

เมื่อมองปรากฏการณ์โดยผิวเผิน ดูเหมือนทุกคนจะยอมรับความสำคัญของคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต แต่ผู้วิจัยซึ่งได้อาศัยแนวคิดของสำนัก Technology Determinism เป็นแนวทางได้ตั้งคำถาม

ถามว่า นี่เป็นความต้องการที่แท้จริงหรือ และโครงสร้างสังคมไทยและทัศนคติของคนไทยเป็นเงื่อนไขในทางบวกหรือลบต่อการเติบโตของอินเทอร์เน็ต การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีตัวนี้จะก่อให้เกิดผลกระทบอะไรบ้างต่อสังคม

ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะกลุ่มผู้ใช้อินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างของการวิจัยนี้ยังมีลักษณะกระจุกตัวมาก เช่น เป็นผู้ที่มีการศึกษาสูง มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพฯ และรูปแบบการใช้ก็เป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพมากนัก ลักษณะดังกล่าวจะยังคงเป็นแนวโน้มต่อไปในอนาคต ส่วนเรื่องผลกระทบนั้น ความคิดเห็นของกลุ่มผู้ใช้และผู้เชี่ยวชาญอินเทอร์เน็ตเห็นว่า สื่อตัวใหม่จะมีผลกระทบต่อด้านเศรษฐกิจมากที่สุด และมีผลต่อด้านการเมืองน้อยที่สุด

ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ว่า เพราะเหตุใดสังคมไทยจึงมีลักษณะการพึ่งพิงเทคโนโลยีอย่างมาก และเหตุใดการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ จึงเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพพร้อมกันได้ นำเสนอข้อเสนอแนะบางประการ เช่น การกระจายเทคโนโลยี และการปรับปรุงระบบการฝึกอบรมการใช้เทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (พงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์)

- (i) ผู้วิจารณ์ได้เสนอว่า ในการพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการรับและการใช้อินเทอร์เน็ตนั้น ผู้วิจัยน่าจะขยายปัจจัยต่าง ๆ ที่มาจากสภาพการณ์ที่เป็นจริงของสังคมไทย เช่น

- เรื่องโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งสังคมไทยถูกจำกัดด้วยระบบผลประโยชน์
- เรื่องโครงสร้างทางการเมือง เช่น ความไม่ต่อเนื่องของรัฐบาล
- เรื่องเป้าหมายของสังคมในการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ชัดเจน
- เรื่องระบบการเรียนการสอนเทคโนโลยีใหม่ ๆ ทั้งเรื่องคอมพิวเตอร์ และเรื่องภาษา ซึ่งจะสร้างผลกระทบต่อไป คือ การเป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรม

- (ii) ในการตอบคำถามว่า การเกิดอินเทอร์เน็ตนั้นสอดคล้องหรือตอบสนองความต้องการของสังคมหรือเปล่า ควรแยกแยะให้ละเอียดมากขึ้นว่า ส่วนที่ตอบสนองได้ทั้งหมดคืออะไร ที่ตอบสนองได้บางส่วนคืออะไร และส่วนที่ตอบสนองไม่ได้คืออะไร

- (iii) ผู้วิจารณ์ได้เสนอแนะให้ศึกษาปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ของการใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทย เช่น Internet Cafe เมื่อทำความเข้าใจถึงสถานภาพและการใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทยในอีก Approach หนึ่ง

สรุปข้อคิดเห็นและข้อวิจารณ์โดยทั่วไปจากที่ประชุม

(1) ข้อคิดเห็นโดยทั่วไป

(1.1) การเชื่อมโยงจาก Micro สู่ Macro ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้แสดงความคิดเห็นว่า งานวิจัยทั้ง 5 เรื่องเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ทางสื่อสารมวลชนซึ่งเป็นระบบย่อย / สถาบันหนึ่งในสังคม ทำอย่างไรจะเชื่อมโยงปรากฏการณ์ดังกล่าวเข้ากับโครงสร้างด้าน เศรษฐกิจ-สังคม ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการทำ Abstraction เช่น นิตยสารแบบทุน การ บริโภคแบบทุน และสื่อมวลชนได้ทำให้เรื่องดังกล่าวกลายเป็นปกติธรรมดาได้อย่างไร อันมีนัยยะว่า สื่อได้เล่นบทบาทเป็นผู้ช่วยธำรงรักษาระบบที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบันอย่างไร

ในอีกด้านหนึ่ง จำเป็นต้องมองพื้นที่ในอีกด้านหนึ่งว่า ชิดจำกัดของกลไก / สถาบันนี้มีอยู่ใน เนื้อหาแบบไหน คนกลุ่มใด เช่น พื้นที่และการใช้สื่อของชาวนาเป็นอย่างไร ซึ่งควรที่จะ ศึกษาขยายออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาภาพในลักษณะของ Macro นั้น นอก จากจะมองให้กว้างในแง่ Space แล้ว ควรมองขยายออกไปในมิติของ Time คือการศึกษา ในเชิงประวัติศาสตร์ด้วย

(1.2) การทบทวนทฤษฎีวิพากษ์ คุณวิริยะ สว่างโชติ (นักวิจัยอิสระ) เสนอว่า เนื่องจากกลุ่ม ทฤษฎีวิพากษ์ในเรื่องสื่อมีความหลากหลายมาก เช่น Critical Theory (บางกลุ่ม) จะ วิพากษ์สื่อเป็นหลัก แต่ Cultural Studies จะวิพากษ์ / ศึกษาผู้รับสารเป็นหลัก หลาย ทฤษฎีให้ความหมายคำว่า Mass Culture และ Popular Culture แตกต่างกัน การศึกษา Encoding / Decoding ในแต่ละทฤษฎีแตกต่างกันอย่างมาก เพราะฉะนั้น ควรที่จะมีการ ถกเถียงทางทฤษฎีเสียก่อนที่จะมาถึงขั้นนำมาใช้ในงานวิจัยทั้ง 5 ชิ้น เพราะแต่ละแนว ทางของทฤษฎีจะมากำหนดวิธีการวิจัยด้วย

(1.3) แนวคิดเรื่อง “ชนชั้น” คุณพีระ ลีวลม (มทิดล) เสนอว่า เนื่องจากงานวิจัยทุกชิ้นใช้ แนวคิดเรื่อง “ชนชั้น” เป็นหลักเพราะเป็นหัวใจของทฤษฎีวิพากษ์ แต่ผู้วิจารณ์มีความ เห็นว่า แนวคิดนี้น่าจะเป็น “กับดักของ Marx” เพราะ Marx ได้สร้างขึ้นมาเพื่อจะให้มีการ ต่อสู้กันโดยใช้กลยุทธ์ “การถือเอาถือเรา” แต่ปัจจุบันแนวคิดเรื่อง “ชนชั้น” ได้หลุดออก ไปจากปรากฏการณ์ทางสังคมและความคิดของตนแล้ว ดังนั้น การที่สำนักทฤษฎี วิพากษ์นำมาใช้อีก จึงควรพิจารณาว่าเหมาะสมหรือไม่

(2) ข้อคิดเห็นต่องานวิจัยของอารยา

(2.1) ในงานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์” นั้น ทำไมจึงให้ความสนใจแก่ผู้รับสาร แต่กลับไม่เน้นที่ ประเภท / ตัวสื่อ (Channel) ซึ่งมีความสำคัญแต่กลับเป็นจุดอ่อนของการศึกษาด้าน นิเทศศาสตร์ (ตรงกับข้อเสนอของ อ.สุภาพร ผู้วิจารณ์บทความ) ในประเด็นดังกล่าว

อารยา (ผู้วิจัย) ได้ตอบว่า ในงานวิจัยของตนไม่ได้เป็นการศึกษาเน้นเรื่องสื่อเป็นพิเศษ แต่ทว่าในงานวิจัยโดยทั่วไปของคณะนิเทศศาสตร์จะมีการศึกษาเรื่อง Channel อยู่ไม่น้อย

(2.2) เนื่องจากผู้วิจัยศึกษากรณีผู้ร้ายกลับใจซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียง (Celebrity) แต่ถ้าศึกษากรณีของผู้ร้าย - วีรบุรุษธรรมดาที่ไม่มีชื่อเสียงมาก่อน เช่น สุชาติ (ผู้หลอกลวงเป็นร่างทรงแล้วมาเล่าเบื้องหลัง) จะพบว่า สาธารณะมีปฏิกิริยาตอบรับที่แตกต่างกันมาก จึงควรมีการศึกษาขยายมาในกรณีนี้ รวมทั้งประเด็นที่สร้างตัวมาเป็นวีรบุรุษ เช่น ด้านศาสนา เพื่อที่จะได้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนในการสร้างภาพลักษณ์บุคคลสำคัญ ๆ ของสังคม

(3) ข้อคิดเห็นต่องานของพนัญ

(3.1) รูปแบบการสื่อสาร คุณธรรค์ ลิ้มปัทมปาณี (ไทยรัฐ) เสนอว่า รูปแบบการสื่อสารทางการเมืองของชนชั้นกลางที่ศึกษานั้น ยังขาดรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญมาก คือ รูปแบบการสื่อสารกลับทางโทรศัพท์ ซึ่งเป็นเวทีทางการเมืองที่ถูกใช้มากและมีประสิทธิภาพอย่างรวดเร็ว รวมทั้งได้ผลอย่างยิ่งในการควบคุมทิศทางของหนังสือพิมพ์

(3.2) แนวคิดเรื่อง "ชนชั้นกลาง" อ.ณรงค์ เพชรประเสริฐ (จุฬาฯ) แสดงทัศนะว่า เรื่อง "ชนชั้นกลาง" เป็นเรื่องที่ซับซ้อนและสับสน เช่นเดียวกับเรื่อง "ชนชั้น" ที่อาจจะจัดว่ามีหรือไม่ก็ตามแต่คำนิยามของแต่ละทฤษฎี ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อ ๆ ไป ควรจะจำแนกแยกแยะประเภทย่อยของชนชั้นกลางให้ละเอียดกว่านี้ เช่น พวก White Collar พวก Upper-new middle class พวก Old-middle class เป็นต้น เพราะในแต่ละกลุ่มย่อย มีความแตกต่างกัน

(3.3) การแก้ไขจุดอ่อนของวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ อ.ณรงค์ เพชรประเสริฐ เสนอว่า การวิจัยของพนัญที่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพนั้น อาจจะมีข้อเด่นเรื่องการเข้าใจข้อมูลอย่างลุ่มลึก แต่ก็ยังมีข้ออ่อนในเรื่องการสรุปรวม ดังนั้นจึงควรเสริมด้วยการสำรวจแบบเล็ก ๆ (Minisurvey) ประกอบด้วยเสมอ

(4) ข้อคิดเห็นต่องานของนิภาพรรณ คุณวิริยา สว่างโชติ เห็นว่า งานวิจัยเรื่องนิภาพรรณซึ่งใช้แนวคิดเรื่องหน้าที่ของสื่อมวลชน (รายการสุภาพทางโทรทัศน์) กับคนในแต่ละชนชั้นนั้น นำมาสู่ข้อสรุปอะไรกันแน่ ระหว่างคำตอบที่ว่า "สื่อมวลชนรับใช้คนแต่ละชนชั้นไม่เท่ากัน" กับ "สื่อมวลชนทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมทางสุภาพของคนแต่ละชนชั้นให้เหมือนเดิม"

(5) ข้อคิดเห็นต่องานของสมคิด

(5.1) ผลกระทบของอินเทอร์เน็ตต่อสังคมไทย คุณพีระ ลิ่วลม (มหิดล) มีข้อวิจารณ์ต่อข้อสรุปของงานวิจัยเรื่องผลกระทบของอินเทอร์เน็ตที่ผู้วิจัย (สมคิด) เห็นว่าไม่ค่อยจะมีผลกระทบนั้น ผู้วิจารณ์กลับมีความเห็นว่า สื่ออินเทอร์เน็ตจะเข้ามาเชื่อมรอยโหว่ทางอารยธรรมที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ในสังคมดั้งเดิม สื่อพื้นบ้านได้ทำหน้าที่สร้างความเป็นชุมชน ซึ่งมาสูญสลายไปในยุคของสื่อมวลชน แต่ในยุคของอินเทอร์เน็ต จะเป็นการย้อนกลับมาสร้างชุมชนแบบใหม่ด้วยความเจริญทางเทคโนโลยี เช่น กลุ่มผู้ที่มีความสนใจร่วมกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็น "นวัตกรรมใหม่เพื่อสร้างของเก่า" เช่นเดียวกับข้อวิจารณ์ของคุณธิติมา รุญเจริญ (จุฬาฯ) มีความเห็นว่า อินเทอร์เน็ตเป็นทางเลือกใหม่ของคนในสังคมที่ให้มากกว่าการสื่อสารแบบเดิม ๆ ที่มีข้อจำกัดมากมาย ดังนั้น คนน่าจะมีความสุขและมีเสรีภาพมากขึ้นที่ได้ใช้อินเทอร์เน็ต

รายละเอียดของผู้วิจารณ์งานวิจัย

(1) อ.สุภาพร โพธิ์แก้ว

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากมหาวิทยาลัย Macquarie ออสเตรเลีย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของเหตุการณ์พฤษภาทมิฬในโทรทัศน์ออสเตรเลีย”

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(2) รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ

จบปริญญาเอกด้านเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยปารีส ประเทศฝรั่งเศส เป็นอาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจุบัน กำลังบุกเบิกงานสอนและงานวิจัยเรื่อง Economic of Information และแบบแผนการบริโภค

(3) ผศ.ดร.ชนินทร์ วโรทัย

จบปริญญาเอกด้านสาธารณสุข ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล และเป็นนักวิจัยในโครงการเรื่องสาธารณสุขมูลฐานในปี 2000 ของ WHO

(4) อ.กฤษณ์ ทองเลิศ

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ การสื่อสารทางการเมืองในสื่อมวลชน”

ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยคณบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

(5) คุณพงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ระบบการสื่อสารข้อมูลผ่านระบบ BBS ในประเทศไทย”

ปัจจุบันเป็นเจ้าหน้าที่ตำแหน่ง senior researcher ของบริษัท Show-Ads

รายงานแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ที่จะดำเนินการต่อไป

แนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ในอนาคต

การวางแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์เกิดมาจากการสรุปผลการทำงานร่วมกับนิสิตทั้ง 5 ท่าน ที่ได้รับทุนสนับสนุนของ สกว. ในปี 2540 นี้ โดยทั้งผู้รับผิดชอบโครงการ (ดร.กาญจนา แก้วเทพ) และนิสิตผู้เข้าร่วมโครงการมีความเห็นว่า ควรจะได้มีการจัดทำโครงการนี้ต่อไปในอนาคต เนื่องจากประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้ คือ

(ก) ตัวนิสิตผู้ทำวิทยานิพนธ์เอง ได้รับการฝึกฝนให้รู้จักการมีความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ อันเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งสำหรับการเป็นนักสื่อสารมวลชน

(ข) ได้มีการนำเสนอสำนักคิดที่หลากหลายมากขึ้นในการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์

อย่างไรก็ตาม เพื่อปรับปรุงการจัดทำโครงการนี้ให้ดียิ่งขึ้นในอนาคต ทางโครงการจะดำเนินการดังนี้

(1) การบ่มเพาะทางทฤษฎี

นิสิตผู้เข้าร่วมโครงการมีความเห็นว่า แม้ว่าโครงการนี้จะมีข้อดีตรงที่เปิดโอกาสให้นิสิตได้ฝึกฝนทฤษฎี และมีการนำเอาทฤษฎีมาใช้ในการวิจัยอย่างจริงจัง แต่ข้อจำกัดก็คือ นิสิตยังไม่มี ความแตกฉานในทฤษฎี เนื่องจากไม่มีการเรียน Critical Theory ในหลักสูตร ขาดตำราพื้นฐาน (โดยเฉพาะ ภาษาไทย) ที่จะช่วยย่อเวลาในการทำความเข้าใจ ทำให้นิสิตต้องทำงาน 2 อย่างไปพร้อม ๆ กัน คือ ทั้งพยายามทำความเข้าใจทฤษฎี และนำเอามาใช้

ดังนั้น แนวทางในอนาคต จะต้องขยายเวลาในช่วงการบ่มเพาะทางทฤษฎีให้มากขึ้น (ใน ครั้งที่ผ่านมาได้มีการทำกลุ่มศึกษาเรื่องทฤษฎีวิพากษ์จำนวน 9 ครั้ง แต่ก็ยังไม่เพียงพอ) อาจารย์ที่ปรึกษาจะต้องแนะนำให้นิสิตลงทะเบียนเรียนวิชา Individual Study ประมาณ 2-3 หน่วยกิต เพิ่มเติมเป็นพิเศษ ก่อนจะลงมือทำวิทยานิพนธ์

ในส่วนของอาจารย์ที่ปรึกษา จะต้องพยายามผลิตเอกสารสรุป Critical Theory (ซึ่งยังมีอยู่น้อยมากแทบนับชิ้นได้) ออกมาช่วยนิสิตบ้าง ซึ่งผลจากการทำโครงการครั้งที่ 1 นี้ ข้อกำหนดของ สกว. ที่ให้มีการเขียนเอกสารสรุปผลการวิจัยก็เป็นเงื่อนไขที่ดียิ่งสำหรับการผลิตงานเขียนที่จำเป็นต้องใช้เป็นประโยชน์

(2) การกำหนดขอบเขตของทฤษฎี

ในโครงการปี 2540 นี้ ผู้รับผิดชอบของโครงการฯ ได้เปิดกว้างให้มีการเลือกทฤษฎีย่อย ๆ ในกลุ่ม Critical Theories อย่างอิสระ โดยถือเอาหัวข้องานของนิสิตเป็นเกณฑ์ และเปิดให้นิสิตเลือกหัวข้อที่สนใจได้อย่างเสรี วิธีการแบบนี้แม้จะมีข้อดีตรงที่มีขอบเขตกว้างขวาง แต่ก็มีความจุดอ่อนตรงที่ลงลึกไม่ได้ ดังนั้นสำหรับแนวทางในอนาคต ทางโครงการจะกำหนดขอบเขตของทฤษฎีย่อยของกลุ่ม Critical Theories ให้แน่นอน

หลังจากที่ได้สำรวจดูทฤษฎีย่อยทั้งหมดแล้ว ผู้รับผิดชอบโครงการฯ มีความสนใจในกลุ่ม Critical Cultural Studies ของสำนัก Birmingham เป็นพิเศษ เนื่องจาก

- สำนักนี้มีแนวทางที่ให้ความสนใจความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของประชาชน และสื่อมวลชนเป็นพิเศษ
- สำนักนี้มีทัศนะในทางที่เป็นบวกมากขึ้นต่อสื่อมวลชน ดังนั้น นอกจากจะวิพากษ์วิจารณ์แล้ว ยังมีข้อเสนอแนะสำหรับสื่อมวลชนอีกด้วย
- มีนักคิดรุ่นใหม่ ๆ ที่ผลิตงานวิจัยออกมาอย่างมากมายที่สามารถจะนำมาศึกษาเพื่อใช้เป็นแนวทางได้

หากมีการระบุขอบเขตว่า ทางโครงการจะให้ความสนใจศึกษาเฉพาะแนวคิดของสำนัก Birmingham แนวทางการวิจัยของสำนักนี้จะเน้นวิธีการวิจัยแบบวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ควบคู่กับการศึกษาผู้รับสาร (Audience Analysis) ที่เป็นแนวทางการวิจัยที่ยังมีไม่มากนักในวงการนิเทศศาสตร์ของไทย นี่ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างองค์ความรู้ในวงวิชาการ และความเข้าใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับสารกับตัวสารในภาคปฏิบัติของวงวิชาชีพ

(3) การกำหนดหัวข้อการวิจัย

ในการทำวิจัยที่ผ่านมาได้ให้นิสิตเลือกหัวข้อการวิจัยอย่างเป็นอิสระ (ส่วนใหญ่ นิสิตตามภูมิหลังของการศึกษา และการทำงาน และความสนใจของตนเองเป็นหลัก) วิธีการเช่นนี้ทำให้นิสิตมีบริเวณของความสนใจร่วมกันอยู่น้อย เพราะต่างคนต่างทำกันไปคนละเรื่อง ในอนาคต หากเป็นไปได้ ทางโครงการฯ จะเป็นฝ่ายกำหนดหัวข้อ / ประเด็นที่จะศึกษา (Area of Study) ให้แคบเข้า โดยอาจจะเลือกจากประเด็นปัจจุบันที่กำลังอยู่ในความสนใจ (Current Issues) ซึ่งจะทำให้ง่ายต่อการเก็บข้อมูล หรืออาจจะศึกษาต่อยอดไปจากหัวข้อวิจัยทั้ง 5 ข้อที่ได้ทำมาแล้ว อย่างไรก็ตาม แนวทางการกำหนดหัวข้อนี้ก็ควรพิจารณาระดับความสามารถของนิสิตที่จะมาเข้าโครงการด้วย

(4) การผสมผสานวิธีการวิจัย

บทเรียนจากการทำโครงการรุ่นที่ 1 พบว่า การวิจัยด้วย Critical Theories ควรจะใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพผสมผสานกัน ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนนิสิตที่เข้าโครงการให้เชี่ยวชาญที่จะใช้เครื่องมือวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ

(5) การคัดเลือกกรรมการวิทยานิพนธ์

ข้อเสนอแนะประการหนึ่งจากการสัมมนาเสนอผลงานวิจัยโครงการทฤษฎีสำนักวิพากษ์ที่น่าจะพยายามนำมาปรับปรุงก็คือ ในการศึกษาเรื่องของสื่อมวลชนนั้น จะต้องให้เชื่อมโยงกับสถานภาพทางเศรษฐกิจ-สังคม (Micro-Macro Link) และทางโครงการฯ พบว่า บทบาทของคณะกรรมการคณบดีวิทยานิพนธ์จะช่วยให้ได้มาก เช่น เมื่อนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์มาอ่านงานวิจัยเรื่อง “มิติการบริโภคในสื่อ” จะมองเห็นภาพระดับมหภาค ดังนั้น การคัดเลือกคณะกรรมการคณบดีวิทยานิพนธ์ จะต้องมีการมีมุมมองที่หลากหลาย และคำนึงถึงเรื่อง Micro-Macro Link ให้มากขึ้น

(6) การวางแผนการทำงาน และการจัดสรรเวลา

จากบทเรียนที่ผ่านมา พบว่า การทำงานวิจัยที่ใช้ Critical Theories นั้น จะมี 3 ช่วงเวลา คือ ขั้นการเตรียมความคิดทางทฤษฎี ขั้นการเก็บข้อมูล และขั้นการวิเคราะห์-อภิปรายผล ใน 3 ช่วงเวลานี้ การวิจัยแบบ Empirical มักจะจัดสรรเวลาให้กับการเก็บข้อมูลมากกว่าอีก 2 ขั้นตอน แต่การวิจัยแบบ Critical จะต้องจัดสรรเวลาทั้ง 3 ขั้นตอนให้ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะในขั้นตอนการวิเคราะห์-อภิปรายผล

เพื่อให้แนวทางทั้ง 6 ประการนี้เป็นไปได้ในอนาคต ผู้รับผิดชอบโครงการฯ จะเริ่มประกาศรายละเอียดของโครงการให้นิสิตปริญญาโท ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ ที่กำลังเรียนอยู่ชั้นปี 1 เทอมต้น เข้ามาร่วมโครงการ ในขั้นตอนของการเตรียมตั้งแต่เดือน ม.ค. 2541 โดยน่าจะมีตารางเวลา การทำงานคร่าว ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับตารางเรียนของนิสิตดังนี้

ม.ค. - มี.ค. 41	:	แสวงหาผู้สนใจเข้าร่วมโครงการ
ม.ค. - มี.ย. 41	:	นิสิตเตรียมตัวอ่านทฤษฎี และสำรวจหัวข้อ
มี.ย. - ส.ค. 41	:	นิสิตเขียน Proposal พร้อมลงทะเบียนเรียน Individual Study
ก.ย. 41 - ธ.ค. 41	:	เก็บข้อมูลการวิจัย
ม.ค. 42 - พ.ค. 42	:	วิเคราะห์ และเขียนงานวิจัย
(ขยายระยะเวลาทำงานออกไปเป็นประมาณ 1 ปี 6 เดือน)		

สัญญาเลขที่ RDG 1/ 023 /2540
โครงการ "วิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์"
ผลการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ สำหรับใช้ปรับปรุงโครงการ

1. Conceptual framework ของผู้วิจัยครอบคลุมเพียงพอหรือไม่

ผู้ประเมินคนที่ 1: ข้อเสนอโครงการไม่ได้กล่าวถึงมโนทัศน์สำคัญของทฤษฎีวิพากษ์เองเลยว่ามีอะไรบ้าง และจะนำมาใช้ศึกษาอย่างไร

ผู้ประเมินคนที่ 2: ยังมีปัญหาในด้านเนื้อหา ไม่ชัดเจนว่า อ.กาญจนาจะใช้ทฤษฎีวิพากษ์ของใคร อย่างไร ทำไม และเพื่ออะไร ไม่มีการอ้างอิงงานของ Habermas โดยเฉพาะ Theory of Communication Action ซึ่งเป็นรากฐานของ Critical Theory จาก Frankfurt School รวมทั้งงานแนวใหม่ๆ เช่น Culture and Agency ของ Magaret Archer, Pierre Bourdieu โดยเฉพาะ concept เรื่อง practice , งานของ Roland Barthes , Raymond Williams , Nicholas Garnham , Stuart Hall ซึ่ง สนใจ Cultural industries กับสื่อ รวมทั้งงานของ Pual Willis, E. Ann Kaplan และ Critical School ที่เป็น Post Modernist ผู้เสนอโครงการน่าจะ synthesize งานและแนวคิดเหล่านี้มาใช้ ซึ่งจะทําให้ทฤษฎีวิพากษ์มีความชัดเจนและลึกมากขึ้น

2. เนื้อหาของข้อเสนอโครงการ

ผู้ประเมินคนที่ 1: มีความสำคัญที่จะตั้งคำถามกับสื่อ กระตุ้นให้สังคมถกเถียงต่อกระบวนการของสื่อในปัจจุบัน

ผู้ประเมินคนที่ 2: มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมไทย

3. methodology

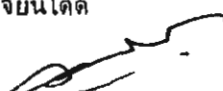
ผู้ประเมินคนที่ 1: การศึกษาแนววิพากษ์ที่ผู้วิจัยนำมาใช้มีแนววิธีวิทยาในระดับมหภาค แต่หัวข้อวิจัยอยู่ในระดับจุลภาค ดังนั้น หากสามารถประสานระดับการวิจัยทั้งสองนี้ได้ งานจะน่าสนใจมาก และหัวข้อวิจัยระดับจุลภาคนี้ บางทีหากใช้การวิจัยแนวชาติพันธุ์นิพนธ์ (Ethnography) มาศึกษาสื่อ เช่น งาน Interpreting Audiences: The Ethnography of Media Consumption ของ Shaun Moores เป็นต้น อาจจะเหมาะกว่า เพราะแนวชาติพันธุ์นิพนธ์นี้จะให้ผู้บริโภคสื่อเป็นศูนย์กลางการวิจัยมากกว่าแนวทฤษฎีวิพากษ์ซึ่งมุ่งวิพากษ์สื่อจากหลัก แนวทาง ทฤษฎีที่มีอยู่ก่อนแล้ว

ผู้ประเมินคนที่ 2: ผู้วิจัยเสนอเฉพาะเป้าหมายกับประเด็น แต่ไม่ได้พูดถึง methodology

4. ข้อคิดเห็นอื่นๆ

ผู้ประเมินคนที่ 1: 1. การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาโดยนักศึกษาระดับ ป.โท ผู้ประเมินไม่แน่ใจว่า นศ.จะสามารถเข้าใจและตีความทฤษฎีวิพากษ์จากต้นฉบับภาษาต่างประเทศของนักคิดเหล่านั้นซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ท่ามกลางระดับปรัชญาและทฤษฎีสังคม ได้ดีเพียงใด

2. การศึกษาตามแนวทฤษฎีวิพากษ์เรียกร้องจิตวิญญาณของการมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์ มีความเชื่อมั่นในแนวทางเชิงศีลธรรมที่ทฤษฎีวิพากษ์เสนอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ฝึกฝนกันไม่ได้ ผู้ประเมินเชื่อว่าถ้า นศ.มีจิตใจวิพากษ์ตามแนวดังกล่าวจริง จึงจะทำงานวิจัยนี้ได้ดี

การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์
(Critical Theory)
: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย

โดย

ดร.กาญจนา แก้วเทพ

คณะนิเทศศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิทยานิพนธ์ สำนักทฤษฎีวิพากษ์
สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)

2540

และหากเรามุ่งหวังที่จะคิดตั้งคุณสมบัติแห่งการเป็น “ผู้มีความคิด และมีจิตใจวิพากษ์” ให้เพิ่มมากขึ้นในหมู่คนทำงานด้านการสื่อสารในอนาคต เราก็คงต้องย้อนกลับมาเริ่มต้นดูที่วิธีการคิดตั้งโปรแกรมการคิด อันเปรียบเสมือนเบ้าหลอมเบ้าต่าง ๆ ของบุคลากรเหล่านี้

ในแง่มุมของวิชาสังคมศาสตร์ วิธีคิดแบบต่าง ๆ ของคนเราล้วนเป็นตัวแทนหรือภาพจำลองของทฤษฎีสังคมศาสตร์แบบใดแบบหนึ่งทั้งนั้น จากหลักการนี้ หากเราสำรวจดูกลุ่มทฤษฎีด้านสื่อสารมวลชนที่ทำหน้าที่เป็นเบ้าหลอมผู้ที่กำลังอยู่ในสาขาวิชานี้ ก็จะพบว่ายังมีลักษณะกระจัดกระจายอยู่ภายใต้กลุ่มทฤษฎีกระแสหลัก (Mainstream Theory) ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎี Functionalism Impact Study หรือทฤษฎีแบบจำลองกระบวนการสื่อสาร เป็นต้น ในขั้นต่อมาเมื่อกลุ่มทฤษฎีกระแสหลักเริ่มถูกตรวจสอบขีดความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริง จึงได้เริ่มมีการนำเสนอกระแสทางเลือกใหม่ ๆ เช่น Uses & Gratifications Approach หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบ Semiology เข้ามาใช้ในด้านสื่อสารมวลชนบ้าง

แม้กระนั้น ภาพความหลากหลายของสำนักคิดทางวิชาการสื่อสารมวลชนในวงการศึกษานักไทย ก็ยังไม่ค่อยมีสภาพ “ดอกไม้อารยคอกบานประชัน สำนักคิดร้อยสำนักมาแข่งขัน” กันเท่าใดนัก เนื่องจากมีงานวิจัยที่มีกรอบแนวคิดและการวิเคราะห์จากพื้นฐานสำนักคิดอื่น ๆ อยู่ น้อยมากจนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “กระแสหนึ่ง” เช่น สำนัก Cultural Imperialism หรือแม้แต่ Critical Theory เอง

ดังนั้น เพื่อให้ให้นักศึกษาด้านสื่อสารมวลชนได้บรรลุคุณสมบัติแห่ง “การเป็นผู้มีความคิดวิพากษ์วิจารณ์” ได้อย่างสร้างสรรค์และถูกแนวทางประการหนึ่ง รวมทั้งเพื่อสร้างความหลากหลายทางด้านสำนักคิดในปริณิณทศแวดวงวิชาการของสื่อสารมวลชนอีกประการหนึ่ง จึงควรที่จะมีกระบวนการแนะนำให้รู้จัก ทำความเข้าใจให้กระจ่าง จนถึงขั้นมีการฝึกฝนวิธีการนำเอาทฤษฎีสำนักวิพากษ์มาใช้ในการวิเคราะห์วิจัยปรากฏการณ์ที่เป็นจริง และนี่คือที่มาของโครงการวิทยานิพนธ์ที่มุ่งฝึกฝนให้นิสิตทั้ง 5 ท่านที่เป็นผู้ร่วมโครงการ ได้ทดลองนำเอาทฤษฎีสำนักร้อยนี้มาใช้เป็นกรอบแนวคิดในงานวิจัยของตน (ดูรายละเอียดในตอนต่อไป)

สำหรับงานวิจัยในรูปแบบวิทยานิพนธ์ที่อยู่ในโครงการสำนักทฤษฎีวิพากษ์นี้ จะมีอยู่ 5 เรื่อง คือ

(1) “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบ “ผู้ร้ายกลับใจ” ที่ปรากฏในสื่อมวลชน”

โดย รศท.อารยา ถาวรวันชัย เป็นผู้วิจัย ความสนใจของผู้วิจัยเกิดขึ้นเมื่อพบว่าในราว ๆ ปี พ.ศ.2538 สื่อมวลชนหลายประเภท เช่น โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และนิตยสาร ได้มีการนำเอา

(4) “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์” โดย นิภาพรณ สุขศิริ ผู้วิจัยได้ขยายคำนิยามของคำว่า “สุขภาพ” ออกไปให้กว้างขวางกว่า “การเป็นโรค” เท่านั้น โดยเสริมมิติด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมเข้ามาด้วย ดังนั้นในขั้นตอนของการเกิดโรคและการรักษาโรค ก็จะมีเรื่องซับซ้อน (คนรวยคนจนจะเป็นโรคคนละชนิด) และระบบสังคม (การรักษาพยาบาลจะเป็นบริการสาธารณะหรือสินค้า) เข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ นอกจากนี้ จากมุมมองด้านนิเทศศาสตร์ ข้อมูลข่าวสารยังเป็นปัจจัยองค์ประกอบสำคัญตัวหนึ่งของการมีสุขภาพที่ดีหรือเลว

แม้ว่าผลการวิจัยโดยทั่วไปจะพบว่า โทรทัศน์เป็นแหล่งข่าวสารที่สำคัญด้านสุขภาพอนามัย อย่างไรก็ตาม ก็ยังไม่มีใครกล้าให้คำตอบว่า ข้อมูลข่าวสารที่ปรากฏอยู่ในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์นั้น กำลังมีทิศทางที่นำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายเพื่อสุขภาพอนามัยที่ดีจริงหรือไม่ เป็นสุขภาพอนามัยที่ดีของคนกลุ่มไหน ดังนั้น นิภาพรณ ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะวิเคราะห์เนื้อหา รายการสุขภาพทางโทรทัศน์ประกอบกับการสัมภาษณ์ผู้รับสารกลุ่มต่าง ๆ เพื่อตอบคำถามข้างคั้นนั้น

(5) “การศึกษาค้นคว้าความคิดเห็นเรื่องปัจจัยด้านโครงสร้างสังคมและทัศนคติของคนไทยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการของอินเทอร์เน็ต” โดย สมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ เริ่มตั้งแต่การที่ทุกคนยอมรับว่าเทคโนโลยีการสื่อสารชั้นล่าสุดคือ อินเทอร์เน็ตนั้นมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างแทบไม่ต้องสงสัย หากทว่า สมคิด ผู้วิจัยที่อาศัยแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเทคโนโลยีได้ตั้งคำถามย้อนกลับไ้ว่า จริงหรือที่อินเทอร์เน็ตมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างแท้จริง และในฐานะที่สังคมไทยมิได้ค้นคิดเทคโนโลยีตัวนี้ด้วยตนเอง ดังนั้นในการตอบคำถามดังกล่าว จึงจำเป็นต้องตามไปดูตั้งแต่แบบแผนการรับนวัตกรรมตัวนี้เข้ามา รวมทั้งแบบแผนการใช้อินเทอร์เน็ต และท้ายที่สุดก็คือ การประเมินผลกระทบที่อินเทอร์เน็ตมีต่อสังคมไทยและคนไทยในส่วนเสี้ยวต่าง ๆ เพื่อตรวจสอบคำตอบที่ยอมรับกันแล้วโดยปริยายข้างคั้นนั้น

(2) เนื้อหาและขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

(2.1) ขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

หากกล่าวถึงสถานภาพโดยทั่วไปของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ อันที่จริง ฐานะของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมี “ที่ทาง” ที่แน่นอนแล้วในวงวิชาการสื่อสารมวลชนในประเทศตะวันตก ดังจะเห็นได้จากในคำราทฤษฎีสื่อสารมวลชนเกือบจะทุกเล่ม จะต้องบรรจุเอาแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้เป็นส่วนหนึ่งด้วยเสมอ

(2.2) เจตนารมณ์ร่วมของสำนักทฤษฎีวิพากษ์

ถึงแม้ทฤษฎีวิพากษ์จะประกอบด้วยทฤษฎีย่อย ๆ หลายทฤษฎี หากแต่สำนักนี้ก็มีจุดร่วมด้านแนวคิดและเจตนารมณ์ของสำนักดังนี้ คือ

(i) ในการศึกษาวิจัยค้นหาความจริงนั้น นักวิชาการของสำนักทฤษฎีวิพากษ์จะต้องให้ความสนใจกับหลักปรัชญา วิธีคิด และระบบคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังเสมอ ดังนั้นจึงต้องมีการวิเคราะห์ระบบของคุณค่า (Set of Values) ของสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ว่าเป็นอย่างไร และในฐานะนักวิชาการเราจะต้องตัดสินใจวินิจฉัยเชิงคุณค่า (Value Judgment) ว่าเราเห็นด้วยกับระบบคุณค่าดังกล่าวหรือไม่ เช่นคุณค่าที่ว่า “อำนาจเป็นธรรม ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ในแง่นี้สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีจุดยืนที่ตรงกันข้ามกับสำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เน้นว่าศาสตร์นั้นจะต้องปราศจากคุณค่า (Value-Free) ซึ่งสำนักทฤษฎีวิพากษ์เห็นว่า “การปราศจากคุณค่า” ก็เป็น “คุณค่าประเภทหนึ่ง” ในกรณีของการศึกษาระบบการสื่อสารตามแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ ดำตามในมิติเชิงจริยธรรม (Ethical Aspect) ของกระบวนการและระบบการสื่อสาร จึงจะถูกตั้งขึ้นมา เช่น สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างความยุติธรรมในสังคม หรือกลับช่วยเพิ่มขยายความยุติธรรมให้มากขึ้น เป็นต้น

(ii) เป้าหมายของสำนักคือการปฏิรูประบบคุณค่า เพื่อให้คุณค่าที่สำคัญมีฐานะเป็นหลักในวงการนั้น ๆ

(iii) วัตถุประสงค์ของการค้นคว้าวิจัยของสำนักนี้ ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้เท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายเพื่อการนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เป็นจริงด้วย ดังเช่นที่ H. Marcuse³ จากสำนัก Frankfurt นิยามทฤษฎีที่คำนึงถึง Practical Context ว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎี

(iv) คู่ทางในการแก้ปัญหของสำนักนี้ จะนำเสนอวิธีการแก้ไขแบบส่วนร่วม (Collective) มิใช่ทางออกของแต่ละบุคคล (Individual)

(2.3) รากฐานของวิธีการแบบสำนักทฤษฎีวิพากษ์

เพื่อให้การมองภาพของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้ชัดเจนขึ้น E.M. Rogers⁴ ได้ทำข้อสรุปเปรียบเทียบระหว่างสำนักคิดกระแสหลักของสื่อสารมวลชนที่เรียกว่า “สำนักประจักษ์นิยม” (Empirical School) หรือ P. Lazarsfeld เรียกว่า “การวิจัยเชิงบริหาร” (Administrative Research) กับ สำนักทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

อยู่เสมอ หรือกล่าวด้วยภาษาของการสื่อสารก็หมายความว่า ในขณะที่ทำการวิเคราะห์ Text นั้น จะต้องให้ความสนใจกับ Context และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างทั้งสองอยู่ตลอดเวลา

ในทางปฏิบัติ แม้ว่าผู้วิจัยจะได้เลือกศึกษาปัญหาการสื่อสารบางปัญหาในระดับ Micro เท่านั้น แต่ก็จำเป็นต้องดูความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหานั้นกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของปัญหาการสื่อสารนั้น ทั้งนี้เพราะทฤษฎีวิพากษ์มีความเห็นว่า การละเลยศึกษาแต่ตัวการสื่อสารอย่างเดียวนั้น โดยละเลยบริบททางสังคมของการสื่อสารเช่นแนวทางของปัจเจกนิยมนั้น ให้ผลเสียทั้งในระดับวิชาการและระดับปฏิบัติ ในเชิงคุณค่าทางวิชาการ ภาพที่ได้จากการวิเคราะห์แบบแยกส่วนจะเป็นภาพที่บิดเบือนไปจากความเป็นจริง และในระดับการนำไปปฏิบัติ การไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมทำให้ผลการวิจัยที่ได้ไม่สามารถให้ข้อเสนอแนะเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้

(iii) การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม

มีความแตกต่างหลัก ๆ 3 ประการระหว่างสำนักคิดกระแสหลักกับทฤษฎีวิพากษ์ ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม คือ

(1) หน้าที่บทบาทของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม เนื่องจากทฤษฎีกระแสหลัก เช่น ทฤษฎี Functionalism มีสมมติฐานต่อสังคมว่า สังคมนั้นจะมีเสถียรภาพ (Stability) และความสมดุล (Equilibrium) เป็นหลัก และจะมีบางช่วงขณะเท่านั้นที่อาจจะเกิดความขัดแย้งขึ้นมา แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็จะกลับเข้าสู่ภาวะสมดุลเอง เมื่อทัศนะต่อสังคมมีดังนี้ สื่อมวลชนในฐานะกลไกตัวหนึ่งของสังคม ก็ย่อมถูกกำหนดหน้าที่ให้ช่วยสร้างสรรค์และธำรงรักษาเสถียรภาพ และความสมดุลของสังคมให้คงอยู่ต่อไป

สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีสมมติฐานที่ตรงกันข้ามกับทฤษฎีกระแสหลัก เนื่องจากมองเห็นว่า สังคมนั้นประกอบขึ้นด้วยชนกลุ่มต่าง ๆ ชนชั้นต่าง ๆ ที่ล้วนมีความขัดแย้ง (Conflict & Contradiction) เป็นด้านหลัก ดังนั้นชนแต่ละกลุ่มก็จะพยายามใช้กลไกทุกอย่างของสังคม รวมทั้งสื่อมวลชนเพื่อจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าวเพื่อให้ผลลัพธ์สุดท้ายออกมาเป็นประโยชน์แก่กลุ่มหรือชนชั้นของตนให้มากที่สุด ดังตัวอย่างเช่น กรณีที่เห็นได้ง่ายและชัดเจนในงานวิจัยของ พัสณีย์ นุตาลัย เรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน” หรือกรณีที่อาจจะเห็นได้ยากและแฝงเร้นมากขึ้นในงานของ นิภาพรรณ สุขศิริ เรื่อง “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์” เป็นต้น

(iv) คำคุณเจของแต่ละสำนัก

จากหลักปรัชญาและความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว ทำให้แต่ละสำนักจะทำงานอยู่รอบ ๆ ชุดของคำคุณเจ (Key Words) ชุดหนึ่ง คำคุณเจของสำนักประจักษ์นิยมจะวนเวียนอยู่รอบ ๆ คำว่า บทบาทหน้าที่ การใช้สื่อเพื่อการพัฒนา กลยุทธ์การโน้มน้าว การเปิดรับสื่อ อิทธิพลของสื่อ กระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในรูปแบบต่าง ๆ

สำหรับชุดของคำคุณเจที่อยู่ในสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็จะเป็นคำอีกชุดหนึ่ง เช่นคำที่ว่า “ใครเป็นผู้ควบคุมสื่อ” (คำนี้แทบจะไม่ปรากฏเลยในสำนักประจักษ์นิยม) ความขัดแย้งในระบบสื่อ การใช้สื่อเพื่อการครอบงำ ความไม่ยุติธรรมของระบบสื่อ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ในการใช้สื่อ ฯลฯ (อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นักวิชาการจากทั้งสองสำนักก็ได้มีการหยิบยืมคำคุณเจของอีกฝ่ายหนึ่งไปใช้เป็นครั้งคราว)

(v) หน่วยที่ใช้ศึกษา

ความแตกต่างที่ค่อนข้างพบได้บ่อยอีกประการหนึ่งระหว่างสำนักประจักษ์นิยมและสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ หน่วยที่ใช้ศึกษา โดยที่สำนักแรกนั้นมักจะเลือกศึกษาในระดับจุลภาค (Micro) และสำนักหลังมักจะศึกษาในระดับมหภาค (Macro) อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นี้ Rogers ได้กล่าวว่า เริ่มมีการผสมผสานกันบ้าง กล่าวคือ สำนักวิพากษ์ก็อาจจะเลือกปัญหาในระดับจุลภาค แต่ทว่าในการอธิบายหลังจากการวิเคราะห์แล้ว ก็จะต้องเชื่อมโยงไปให้เห็นภาพรวมในระดับมหภาคอยู่เสมอ

(สำหรับการวิจัยของนิสิตครั้งนี้ เนื่องจากขีดจำกัดด้านเวลาและทรัพยากรอื่น ๆ ส่วนใหญ่นิสิตก็จะเดินตามรอยของการผสมผสาน คือเลือกหยิบปัญหาในระดับจุลภาค แต่อธิบายขยายความไปถึงระดับมหภาค)

ในท้ายที่สุด Rogers ได้กล่าวถึงสถานการณ์ปัจจุบันระหว่างสำนักทั้ง 2 ว่า ในขณะที่ยุคเริ่มแรกนั้น รอยแยกระหว่าง 2 สำนักค่อนข้างจะมีอย่างเด่นชัด โดยที่แต่ละสำนักต่างก็มีจุดแข็งที่นำมาอ้างอิงกันคนละอย่าง สำนักประจักษ์นิยมก็มีจุดเด่นตรงที่มีวิธีการเก็บข้อมูลอย่างมีระบบ ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์มีข้อเด่นตรงที่มีการวิเคราะห์แบบมีทฤษฎีหนุนหลังอย่างหนักแน่น ดังนั้นสำนักแรกจึงใส่ใจกับขั้นตอนการเก็บข้อมูลในขณะที่ฝ่ายหลังละเลยละอออยู่กับการวิเคราะห์ และ Rogers ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีความพยายามที่จะประสานจุดแข็งของทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกัน